

A sumir kérdés mai állása és problémái.

(Harmadik, befejező közlemény.)

3. A sumir kérdés etnologiai vonatkozása.

Az etnologiai probléma felvetésével a sumir kérdés egyszerre kiemelkedik helyi, országos keretéből s főfő fontosságú világ- és kulturtörténeti kérdéssé válik. Hiába akarják „az alapos kutatás” ürügye alatt e probléma megoldását késleltetni igen sokan, sőt jelentőségét is leszállítani azáltal, hogy a sumir kultúra lényegét ítélik fontosnak és nem etnologiai színezetét, forrását, a kutató elme s a tárgyilagos tudásvágy e téren is érvényesíteni igyekszik jogait s nagy érdeket és méltányos követelést vél kielégíteni, ha fölfedi, hogy minő népfaj szellemi produktuma a sumir kultúra, az emberiségnek ez az első elévülhetetlen, nagy alkotása. E kérdés megoldási kísérlete ugyanis kettős hasznot ígér: *először* megvilágítja azt a környezetet, a melyből a sumir népcsalád kiszakad, tisztázza e környezet geográfiai elhelyezkedését, népfaji megoszlását s a sumirságnak hozzá való viszonyát, tehát a világtörténet képzelhető kezdő korát ismerteti meg velünk még az első hullámverés megtörténte előtt, *másodszor* beosztván a sumir népet valamely nagyobb népcsalád kebelébe, feltünteti azt a kulturrészesedést, a mely az emberi műveltség történetében e népcsaládnak jogos osztályrészéül jut s így a művelődéstörténeti értékek népfajok szerinti helyesebb, igazságosabb elosztását teszi lehetővé, mint ez eddig lehetséges volt. Sőt ránk magyarokra, mint az ural-altaji népcsalád kulturailag legelőhaladottabb ágára nézve még egy *harmadik* külön hasznot is rejteget, nevezetesen ama hasonlóságok, nyelvtani egyezések, vallástörténeti analógiák folytán, a melyek a sumir kulturát az ural-altaji népek szelleméletével felületes vizsgálatra is összekötni látszanak, a sumirologia s a vele kapcsolatos keleti nyelvészet iránti meleg érdeklődést, az ebben kifejtendő munkásságot s ezáltal a magyar művelődéstörténeti látókör szélesbítését s az általános emberibe való beillesztését. De a számunkra kínálkozó ezen specziális haszon a tudomány szempontjából azon veszedelemmel is össze van kötve, hogy tendenciózus analogizálásra, előítéletes, a nemzeti hiuságnak kedvező kutatásra vezet s olyan helyeken is összehasonlításra ösztönöz,

a hol ilyenre alkalmas alap nincsen.¹ Ezért kutatási módszerünk *krite-
riumaiul* a leghatározottabban hangsúlyozzuk itt az *elfogulatlanságot*, az *előítéletektől való mentességet* s a subjektivizmust kizáró *tárgyilagosságot*. A tudomány abszolút és objektív, mely semmi más célnak, mint az igazságnak szolgálatában nem állhat s ezt csak úgy érheti el, általa a világejlődés ügyét úgy munkálhatja, ha módszerét olyan szempontok, külső tényezők által nem befolyásoltatja, a melyek az igazság meglátását akadályozzák. Tudományos szempontból nagy értéke van a negatívumoknak is, mert legalább megmutatják, hogy merre nem vezet az út. Ha tehát a tudományos vizsgálódás során az a föltevés nyerne beigazolást, hogy a sumir kultura a látszat ellenére sincs semmi összefüggésben az ural-altaji nagy népcsalád szellemi életével, e megállapítás a kutatás értékét nemcsak hogy nem kisebbitené, hanem ellenkezőleg a jövődő kutatást mentesítené az ez irányban kifejtendő erőfeszítéstől s indirekte, míg a sumir nyelv valamelyik más népcsaládba abszolút bizonyossággal beosztható nem volna, táplálná azt a fölfogást, a melyik azt vallja, hogy látszólag egyező, vagy hasonló képzetek, képzetfogalmak az emberi lélek azonos pszichológiai diszpozíciójából és nem kölcsönvételeből, vagy közelebbi rokonságból magyarázandók meg.² A vizsgálódásnál alkalmazandó ezen kritériumok különös hangsúlyozása szükséges volt e helyen azért, hogy az eredmény felőli ítéletet feltételesből, a kutató elfogulatlan tárgyiassága esetére fentartottból feltétlenülre változtassa át, biztosítván az ítélet már eleve is kizárólagosan tudományos nézőpontok érvényesítéséről. Mert a helyzet az, hogy negatívum helyett a kutatás pozitív eredményt tud állítani tisztán súlyos tárgyi argumentumok alapján és ez eredmény úgy fejezhető ki, hogy a *sumir nép első ismert láncszeme annak a népcsaládnak, a mely a történeti fejlődés jóval későbbi folyamán mint ural-altaji népcsalád jelenik meg*. De hát minő körből valók az ezen eredménynél szerepet játszó bizonyító okok? Felelet: a kultura minden ágazatából. Azon nagy korkülönbségre való tekintettel, a mely a sumirságot későbbi rokonaitól elválasztja, nem elég csak egyoldalú, teszem fel nyelvi argumentumokra hivatkozni (bár kétségenkívül ez a legsúlyosabb pont), hanem fel kell vonultatni a szellemi életnek azon többi mozzanatát is, a mely a népkarakter azonos nyilvánulását mutatja. Nevezetesen csak így lehet bebizonyítani, hogy az egyező vonások két nép között nem esetlegesek, hanem közös eredet és benső lényegesség szükségeszerű kifolyásai. Ezenkívül figyelmet kell fordítani

¹ Ékes példa erre Somogyi Ede: *Sumirok és magyarok* (Budapest, 1903.) cz. munkája, a mely tendenciájának megfelelően, hogy a sumir-magyar rokonságot bebizonyíthassa, soha nem létező sumir szavakat gyárt, a melyek persze jó magyarosan hangzanak. Pl. pil = fül, ar = orr, hulam = hallani stb.

² E teoria nagyon elterjedt, egyik legkiválóbb képviselője Wundt Wilmos lipcsei filozofus.

a geográfiai helyzetre is, a mely könnyen megmagyarázhatja az egyezéseket úgy, mint egy kölcsönhatási proccesszus eredményeit, de nem mint valódi rokonság bizonyítékait. Továbbá a külső fizikai tulajdonságok összemérése is nagyfontosságú, mert mutatni fogja, hogy azonos típusról, avagy különböző fizikumú emberekről van-e szó. Végül tekintetbe veendő még az a levezető, jobban mondva közvetítő csatorna is, a mely az új hazában nagygyá fejlődött sumir kulturát az elmaradt rokón törzsekhez juttatta, illetőleg abból morzsákat vitt át hozzájuk immár speciális saját színezetével is, értjük az assyr-babyloni műveltséget, az ennek romjain felépülő szinkretizmust elamita-perzsa betéttel s az ural-altaji népcsalád magyar ágára való vonatkozásban a kazár-semita befolyás mellett³ a keleti kulturának a mai magyar haza földjén római elemekkel színezett nyomait.⁴ E szerint tehát az összehasonlítás tárgyi eszközeiül fogjuk tekinteni a) a sumirok geográfiai elhelyezkedésének lehető pontos megállapítását, értjük a sumir őshaza geográfiai fekvését a többi ural-altaji népek hihető őshazájához való viszonyában, b) a sumir faji jelleg, fizikai típus összehasonlítását azzal, a mit ural-altaji típus név alatt ismerünk, c) a nyelvi egyezések kimutatását a sumir és ural-altaji népcsalád között és pedig 1. a grammatika azonos, vagy hasonló felépítettségében; 2. a nyelvkincs őszállományához tartozó szavak csoportosításában; 3. a nyelvi eltérések s ezek okai feltüntetésében, az eltérések hordereje méltatásában; d) a vallásos képzetek feltűnő hasonlóságának bizonyítását, ezét az összes többi között legkonzervatívabb faktorét, e) egyes képzőművészeti, építészeti vonásoknak, díszítő momentumoknak átöröklött, vagy későbbi közvetítés által átszármaztatott azonos formáját. A közvetítő tényezők szerepét érinteni fogjuk, már a hol ilyenről szó lehet — az egyes részek tárgyalásánál.

Az ural-altaji népekhez számítjuk a finn-ugor népeken kívül a samojeidot, törököt, mongolt, mandsut és a tunguzt is, vagyis mindazon népeket, a melyeket az ural-altaji nyelvészek e népcsaládban egyesítenek.⁵ E nagy népcsoportot, mint egységet hasonlítjuk össze a sumirral, mert ebbe tartozott bele maga is s azt nem egyes részeiben külön, hanem egészében befolyásolta. Talán a mikor maga kiválott belőle, még nem is volt részeire sza-

³ Hogy a kazár kérdés nagyfontosságú a magyar őskultura kutatása szempontjából, annak élénk bizonyosága az a sok apróbb tanulmány, a mely folyóiratokban megjelent e kérdésről. A kazárookra vonatkozó történeti tudósításokat Kún Géza gróf *Relationum Hungarorum* stb. nagy munkája után összeállította Büchler S. a Goldziher 60-ik születésnapja évfordulójára tanítványai által írt Keleti tanulmányok (Budapest, 1910.) 105—132. lapjain.

⁴ A keleti kultura hatására a római birodalomban v. ö. Fr. Cumont: *Les mystères de Mithra* (Páris, 1902.), németül (Leipzig, 1911.) és *Les religions orientales dans le paganisme romain.* = A Musée Guimet kiadása (Paris, 1905.), németül (Leipzig, 1911.)

⁵ Simonyi Zsigmond: *Die ungarische Sprache* (Strassburg, 1907.) 17. I.

kadozva, hanem csak később, épp az összekötő tag eltávolodása folytán esett szét részekre, közelebbről finn-ugor és török-tatár népekre. És még egy szempont követeli a népcsaládnak, mint egésznek kezelését az összehasonlításnál; az a szempont, hogy csak így kerekíthető ki valamennyire egy összefüggő kép az e körbe tartozó népek szellemi életéről s állítható szembe a sumírral, mint összehasonlítási alap. Az egyiknek nyelve ismeretes jobban és korábbról, a másiknak mitológiai képzetei maradtak fenn teljesebben, a harmadik még olyan helyen lakik, a hol a klimatikus viszonyok kevesebb változtatást ejtettek a fizikai típuson stb. De éppen, mert a kérdés ily szinte átfoghatatlan terjedelemben tolul föl és vár megoldást, nem hallgathatunk el itt egy benső aggodalmat. Vajjon jogosult-e az assyr-babyloni és sumir nyelvészet emberének, a ki az ural-altaji nyelvészet terén természetesen alig több dilettánsnál, ily feladat megoldási kísérletére vállalkozni? A kérdésre adandó felelet nehéz és mégis könnyű. Elvégre édes anyanyelvünk egyedüli bírása is az ural-altaji nyelvek közül elégséges arra, hogy ez egész nyelvcsalád nyelvi strukturáját szemléltesse, aztán a szókinccs a többiekéből, a mennyiben a kérdés tisztázásánál tekintetbe jön, le van fektetve szógyűjteményekben. Úgyszintén föltalálhatók szakszerű földolgozásokban az egyes népek szellemi műveltségének egyéb nyomai is s az összehasonlító nyelvtörténeti kutatás princípiumai sikerrel alkalmazhatók mindenki által, a ki nyelvészeti téren tevékenykedik. Végül szolgáljon vállalkozásunk mentségéül még az is, hogy viszont az ural-altaji nyelvészek sem szakferfiak a sumirologia és assyrológia terén s így amellet, hogy kölcsönösen egymásra vagyunk utalva, valamelyik félnek csak meg kell tennie az útát és ez látszólag is, valójában is könnyebb annak, a ki a teljes forrásanyag birtokában tudja értékesíteni a sumir nyelvészet és kultúra megismert eredményeit, mint azoknak, a kik nyelvi készségük mellett hazai viszonyaink folytán a megfelelő forrásanyaggal talán nem rendelkeznek.

Egy előző fejezetben láttuk már, hogy a sumirok őshazája a Babylontól északkeletre fekvő irani hegyvidéken volt. Nyelvészeti és egyéb okok utaltak erre a felvételre. Az a kérdés most már, vajjon e vidék úgy tekinthető-e, mint az ural-altaji népcsalád őslakóhelye területébe eső rész-e, mert ha az ural-altaji népek őshazáját a maga egészében jóval fentebb az altaji hegység környékén kell keresnünk, akkor a sumirság viszonyterületileg az egész népcsaládhoz bizonytalan. [Ma már másképp magyarázzuk a dolgokat.] Az ural altaji népek geográfiai megoszlása fölötti vita ugyan még befejezést nem nyert, de ma már mégis a következő nagyon valószínű eredmények állanak rendelkezésünkre: az ural-altaji népek területi kiterjedése a mai Mongolországtól egészen a Kaspi tenger déli részéig, sőt még azon is túl, be a Kaukázus hegységig húzódott. Tehát egy dél felé domborodó hatalmas hullámvonalat írt le.

És ha a történeti idő folyamán e hullámvonal formájában történt némi változás, úgy ez főképp abból állott, hogy a középzásiai magaslatok legészakibb részein lakó törzsek mind délre vonultak s lassanként kitöltötték azt az ürt, a mely a sumirok délnyugatra vonulásával keletkezett, továbbá, hogy a Kaspi tó és a Kaukázus hegyvidékre előretolt néprétegek szintén mind előbbre vonultak, míg végül a Kr. u. századokban egymástól elválva majd észak felé az orosz pusztákra, majd nyugatra Közép-Európa felé vándoroltak. Még később aztán a keleti szárny, a török törzsek is átlépték az irani hegyvidéket s Kisázsian át megtelepedtek a mai Balkán félszigeten, a mongol-tatár törzsek ellenben megelégedtek egy a kirgiz-orosz pusztákon át vállalt európai rablóhadjárattal, hogy lassanként ismét régi hazájukba, Mongoliába vonuljanak vissza. Az ural-altaji népek őshazája tehát igenis magában foglalta azt a hegyvidéket, a melyen a sumirok eredetileg laktak és e vidék szinte a hullámvonal közepére, legdélibb pontjára esett. Az egyes népek eloszlása most már ilyenformán képzelhető: a népcsalád török-tatár ága a mongolokkal északon s a törökökkel délen az őshaza azon részét lakta, a mely az altaji hegységtől az irani hegyvidék széléig nyúlt, az irani hegyvidéket elfoglalva tarták a sumirok, a Kaspi tenger és a Kaukázus déli részein az Urmia-tó környékén tartózkodtak a finn-ugor törzsek, köztük a magyarok. Az eloszlásnak ezt a valószínű formáját sok nyomós ok támogatja, leginkább azonban az a kulturhatás, a melyet a sumirok gyakorolnak a népcsalád egyes ágaira. Így tehát föl kell adnunk azt a hipotézist, a mely a magyarok eredetét a pamir fennsíkra, Turkesztánra vagy még északabbra, az altaji hegy vidékére helyezi⁶ s vallanunk kell Munkácsival, hogy a finn-ugor törzsek s köztük a magyarok őshazája a Kaukázus hegyvidékére, illetőleg a Kaspi-tó délnyugati, déli részére, a Kr. u. századokban pedig a Kaukázus északi síkságára, egy vízben és erdőségekben gazdag vidékre esett.⁷ Ha nem ez volna a helyzet, úgy örök talány maradna nyelvünkben a sumir hatás s az árja népek részéről gyakorolt nyelvi befolyásolás is, a mely csak a fentebb rajzolt geográfiai helyzet mellett érthető meg.⁸

Így képzelve az ural-altaji nyelvcsalád közös őshazáját, megmagyarázódnak azon faji, etnologiai vonások is, a melyek a sumirokat a semiták-

⁶ V. ö. a Keleti Szemle folyóirat VI. k. (Budapest, 1905.) évf., 186—7. lapjait a gr. Kun Géza és a Marczali Henrik nézetei említésével.

⁷ Munkácsi B.: Die Urheimat der Ungaren, a Keleti Szemle 1905. évf. VI. k. 185—222. l. Hogy az ural-altaji népek mongol-török-tatár része nemcsak ez általunk jelzett hullámvonal irányában lakott, hanem a kirgiz pusztát s a Kaspi-tó északi vidékét is benépesítette, a mint Vámbéry állítja; Das Türkenvolk (Leipzig, 1885.) cz. művében, semmiképpen sem akarjuk eldísputálni.

⁸ Az árja hatások kimutatására az ural-altaji nyelvekben ld. Munkácsi több cikkét a Keleti Szemle egyes évfolyamaiban.

tól elválasztani, de az ural-altaji népekkel annál inkább összekötni látszanak. Az egyenes orr, a hátranyuló homlok s a beesett áll, másfelől a vastag ajkak, az erőtől duzzadó, kurta nyak s a széles váll mind olyan fizikai tulajdonságok, a melyek az Ázsiában maig is látható mongol-tatár-török fajra emlékeztetnek. És jól jegyezzük meg, az összehasonlításnál csak e fővonások játszanak szerepet, mert ezek teszik ki a típust, nem a hadviselet és a ruházat, és ezek annyira jellemzők mindenik ural-altaji népnél, hogy még az egészen ellentétes klimatikus viszonyok hatása alá került ural-altaji törzseknél, pl. a magyaroknál s az európai törököknél is felfedezhetők.⁹ És ez etnologiai főjelleg azonosságát nem lehet lerontani azáltal, hogy a sumir domborművű ábrázolatok típus-alakjait primitív rajzolás eredményeinek minősítjük s így az összehasonlításra alkalmatlanoknak,¹⁰ mert eltekintve attól, hogy a primitív alkotások mellett egy előhaladott művészi alakítás emlékeit is ismerjük, a művésznak alakjai formálásához a példát s a karaktervonásokat saját népe kellett, hogy szolgáltatssa s így már az úgynevezett primitív ábrázolatokon is föltalálhatók a sumir faji típust jellemző vonások. Vagy nem lehet érv a sumirok ural-altaji típusa ellen a ruházat és a hajviselet sumir és ural-altaji eltérő szokása sem, mert eme külsőségeket nagyon befolyásolja a foglalkozás és a klíma és mert nem tudjuk, hogy őshazájukban az első primitív viszonyok között a sumirok vajjon nem ugyanazon szokásnak hódoltak-e e téren is, mint a többi ural-altajiak. Figyelemreméltó különben, hogy egy néhány délszibériai régi török-tatár szobron az alakok mind szakáltalanok, akár csak a sumirok és csak egynek van közülök felpödörített bajusza,¹¹ másfelől azonban tudjuk, hogy a magyarok perzsa neve a 9-ik században „savarti asfali“ volt, a mi ha nem is korrigálható ki talán savarti-kefaloi-ra¹² és így nem is egészen pendantja az assyr-babyloni šalmat kaḫḫadi-nak, mégis ez utóbbi értelmében nem annyira a fekete arcbőrt, mint inkább az arcnak a hajviselet által kölcsönzött fekete színét akarja kifejezni. Tehát a sumir hajviselet különbözőségére azt jegyezhetjük meg, hogy a mennyiben ez a fej és az arc csupaszra való borotválása által eltért a nem éppen egységesnek látszó ural-altajitól, az új haza sajátlagos viszonyaiban bírja gyökerét. Hasonlóképp magyarázandó a ruházat eltérő szokása is. Helyes megfigyelés mellett tehát nyilvánvaló a sumir ábrázolatok és az ural-altaji néptípus egysége.

⁹ Vámbéry A.: Das Türkenvolk (Leipzig, 1885.) 30–31. lapjain közölt, régi török-tatár szobor ábrázolatokat.

¹⁰ Így E. Meyer: Die Geschichte des Altertums. Bd. I. 2-te Hälfte (Berlin, 1909.) 437–38. l. Az ábrázolatok elsőt nagyon primitiveknek találja és igen lebecsüli az egyiptomiakkal szemben.

¹¹ Ld. Vámbéry: Das Türkenvolk 30–31. l. szemléltető ábrázolatait.

¹² E név magyarázatára s használatára ld. Thury József: a Századok 31. évf. (Budapest, 1897.) 317. és köv. l. A név Konstantinus Porphyrogenetas „A birodalom kormányzása“ cz. m. 38. f.-ben maradt fenn és Σαβαρτοιασφαλοι-nak hangzik.

De a sumir népnek az ural-altaji népcsaládhoz való tartozására leg-erősebb bizonyíték kétségkívül az a nagyméretű *nyelvi congruentia*, a mely a sumir és az ural-altaji nyelvek között sokszorosán és sok irányban kimutatható. A közöttük található eltérések megbeszélését későbbre hagyván, itt a nyelvi rokonság bebizonyítására fordítsuk figyelmünket. Az azonos nyelvi felépítettség látszik mindenekelőtt a grammatika általános jellemében. A sumir nyelv hangzó állománya úgy a mássalhangzóké, mint a magánhangzóké a kettős mássalhangzóktól eltekintve (ty, gy, zs, ly, ny) teljesen fedi az ural-altaji nyelvekéit. Torok, hangzatos vagy néma mássalhangzók éppúgy nincsenek benne, mint akár a magyarban (hangzatos torok m. h. pl. a ch, néma a héberben, mint az arab ain), mert az, a mit a tudósok a semita hét consonansa mintájára annak vesznek és rendszeren ch-nak olvasnak és h-nak írnak, semmi egyéb, mint rossz analogizálás és nem más, mint a mi szabad kiejtésű h-nk.¹³ Az írásban semmi nyom nem maradt fenn arra nézve, hogy ilyen mássalhangzók léteztek volna. A magánhangzók ugyanazok, mint az ural-altaji nyelvekben s rövid és hosszú formával bírnak, a mit az írás úgy jelöl fejlettebb, szótag-írás korában, hogy két azonos hangzójú szótagot, egy nyílt végű és nyílt kezdetű szótagot kapcsol össze egy szóvá, pl. gāl = ga-al, vagy bīr = bi-ir. A mássalhangzók változása történik hangfiziológiai okokból, néha a tájszólások vagy kényelmesség szülte indokokból, a magánhangzók változását szabályozza az ural-altaji nyelveket oly szigorúan uraló és oly karakterisztikusan jellemző magánhangzó-illeszkedés törvénye. E törvény megléte a sumir nyelvben s fontosságának az egész nyelvtörténeti fejlődésen keresztül való mind teljesebb felismerése előttem oly fontosnak látszik, hogy ha semmi egyéb bizonyíték sem szólna a sumir és ural-altaji népcsalád összefüggése mellett, ez az egy önmagában is elég volna, hogy itt és amott egy azonos nyelvképző szellem meglétét bizonyítsa. Egy nyelv, a mely udō helyett udu-t mond, a mely anim-ból enim-et csinál, sőt még a sumag helyett is szebbnek tartja a sumug-ot (és még ezer példa), csak annak a szellemnek és léleknek a kifolyása, a melyik a hangzó illeszkedést a többi ural-altaji nyelvben is oly mintaszerűen átvitte.¹⁴ Szinte épp oly feltűnő, mint ez, s mindenesetre újabb megingathatatlan bizonyossága a sumir és ural-altaji nyelvek összefüggésének az a tény, hogy a sumir épp úgy tele van egy-szótagú név és ige gyökökkel, mint az ural-altaji nyelvek s ezen tulajdonsága által kiáltó ellentéte lesz a semita nyelveknek, a hol a 3 mássalhangzós, tehát két szótagos gyökök dominálnak és az indogermán nyelvcsoporthoz

¹³ Pedig még az összes sumir modern szótárak megkülönböztetik a h-tól és külön írják X vagy g-vel.

¹⁴ Hogy ma egynémelyikből eltiint, ez nem bizonyítja, hogy az eredeti nyelvcsoporthoz a legteljesebb formában meg nem volt; Simonyi: Die ungarische Sprache (1907.) 36. l.

is, a melyet szintén nem jellemez az egyszótagos szavak különös szerete. Továbbá a sumir nyelv sohase kezd két mássalhangzóval szót s az indogermán nyelvek pf, ps, fr, dr, kt stb. mássalhangzó csoportja soha nem jön elő sumir szó kezdetén és ugyanez a helyzet az ural-altaji nyelveknél is, a melyekben ama két mássalhangzóval kezdődő szavak vagy hangutánzók, vagy egy hangsúlytalan szótag magánhangzója elvetése által jöttek létre, pl. a magyar prüsszent és a mordvin fkä = ifkä, végül vagy idegen szavak, mint grádics, próba stb.¹⁵ A sumir nyelvben éppúgy nincsen semmi nyoma a nemek jelölésének sem a fő- és melléknéveknél (mint az indogermán nyelvekben), sem az igéknél (mint az összes semita nyelvekben), mint a hogy az ural-altaji nyelvek nem törődnek absolute a szavak nemének a megjelölésével, kifejezésével. Pontos grammatikai egyezés továbbá s a sumir nyelv ural-altaji jellegét bizonyítja a szóképzés kettőzés által végrehajtott módja, pl. maš-maš, bar-bar, akárcsak a magyarban telis-teli, köröskörül, vagy a finnben täpo-täysi (= teli), kap-kara = fekete (kara-tól) az osmanli törökben, dop-dolu = a tatárban stb.¹⁶ Megjegyezhetjük itt mellékesen, hogy teli a sumirban is = til-nek hangzik. Vagy ha az ural-altaji nyelvek különös karakterisztikuma a szóképzés terén a főnév + áliitmány, vagy egy egész értelmes mondatból, mint je'zóból és egy főnévből alkotott összetétel, mint pl. eszeveszett, kezeaszott ember, felemás czipő, az ostjában sēm-pēlek, a finnben silmä-puoli = szeme-fél, úgy a sumir-ban is találunk számos hasonló konstrukciót, a mely részint az írásban jut kifejezésre, legnagyobb részben azonban már a kiejtésben is, pl. šagur = könyörületes, szószerint szive megfordul, a-zu = orvos = vizet ismer, namtar = sorsdöntő, šamalla = tanoncz = táskát hord ember. Sőt a sumirból az igeképzés mezejéről olyan szóösszetételek is megmagyarázhatók az ural-altaji nyelvekben, a melyek bár pszichologiailag önmagukban is érthetők volnának, de régi sumir paralleljeiket ismerve, mégis a legnagyobb valószínűséggel azokra mennek vissza. Ilyenek az igi (szem), sag (fej), šu (kéz), á (kar) és ka (száj) szavakkal képezett cselekvést kifejező igék, pl. igi-gar = lát, szószerint = a szemet használja, igi-tug = lát, szószerint = szemet megnyit, sag-ila = felemel = a fejet felemel, a-ila = ujjong = a kezét felemel, ka-gi = visszaszív = megmásítani a száját,¹⁷ és vedd össze ezekhez a magyar szemlát, szemlátomást, a száját megmásítja stb. kifejezéseket, vagy kezét se mozgatja = rá se hederít értelemben. De még nagyobb és behatóbb az egyezés, ha a ragozások módjait tekintjük a sumir és az ural-altaji nyelvekben. A főnév singularisa a sumirban

¹⁵ Simonyi id. m. 36. l.

¹⁶ Simonyi: Die Ungarische Sprache 40. l. E kettőzés S. szerint is az ural-altaji nyelvek szóképzésének egy ősrégi módja.

¹⁷ V. ö. ez igék tárgyalására Langdon: a Babyloniaca (Paris, 1907.) Tome II. 65—101. lapjain olvasható értekezését és a Grammar 149. és köv. l.

vagy hajtogatás, vagy postpositiók hozzáfűzése által fejezi ki a mondatviszonyt s ugyanez az eset a többesben is. A hajtogatás azonban igen egyszerű: status rectus és status obliquusból áll. Az első jelöli a nominativus és accusativus eseteit s végzete e (néha a hangzó illeszkedés kivánta i, u, ö, ü, stb.), a második az ablativus, locativus és dativus jelentéseit egyesíti s végzetjele a. A többes ragozása személyneveknél ene és me, dologneveknél gaa rag által történik. Az ural-altaji nyelvekben a többes szintén hajtogatás által történik s az egyesszámban való ragozásnak is jelentős nyomai maradtak meg.¹⁸ Hogy a ragok nem mindenben fedik egymást nemcsak a sumir és a későbbi egész népcsalád, de ez utóbbin belül az egyes ágazatok között sem, az a fejlődés törvényéből könnyen megérthető.¹⁹ A semi és indogermán nyelvek részletes esetragozásának és prepositió használatának sokkal inkább megfelel azonban a sumir és ural-altaji nyelvek úgynevezett postpositívus hajtogatása, azaz az esetviszonyoknak önálló, értelmes szavaknak a nevekhez való odaragasztása által történt kifejezése. Ily postpositívusok a sumirban a ra, ta, da és šu. A ra és da személynevek, a da és šu dolognevek mellett, az utóbbi használatos adverbiumok képzésére is. Tagadhatatlan, hogy a többi ural-altaji nyelvben több postpozitívus használatik, mint a sumirban, legyen elég pl. csak a mi nyelvünk ba, be, tól, tól, hoz, hez, höz, ra, re, nak, nek, felé stb. formáira rámutatnunk, de viszont félreismerhetetlen, hogy e postpositívusokhoz éppúgy hozzátartozik az eredeti helyi jelentés, mint a megfelelő sumir-okhoz és hogy a sumir postpositívusok eredeti formája fentartotta magát a mi nyelvünk ba, ra, t, tól alakjaiban és a különben nyomavesztett šu is fenmaradt még a sumirból ismert eš (os, ös) adverbialis jelentésében az ilyen határozó szavakban, mint hangos, magyaros, népes, zajos stb. (Határozó alatt itt csak a szavak minőségi értelmét értjük és nem talán melléknévi nyelvtani formáját.) A da pedig megtalálható a magyar i-de, o-da, amo-da szavakban. A sumir nyelv dualisához is van parallel egynémely ural-altaji nyelv ragozásában, így a vogul-ostják, a lapp, syrjén, mordvin és samojedben, ha a magyar, finn és török nyelvben nem is fedezhető föl.²⁰ Nagyjelentőségű a sumir nyelvnek az ural-altaji népcsaládhoz való tartozására nézve a nevek birtokragozása. Ez úgy történik, hogy a névmások rövidebb formái a szó végéhez csatoltatnak, akár csak az ural-altaji nyelvekben, pl. a magyarban. A birtokragok névmás formája minden esetben határozottan fölismerhető s így tisztább a birtokragozás nemcsak mint a semi nyelvekben,²¹ hanem még mint az ural-altaji nyelvek egynémelyikében is. A sumir

¹⁸ Simonyi: id. m. 45–46. l.

¹⁹ Pl. a többes rag a magyarban *k*, a finn-ben *t*, az osztjákban *et* stb.

²⁰ Simonyi: Die Ungarische Sprache 44. l.

²¹ A héberben pl. a sing. 3. sz. himn. ó, nőnem: ah, míg a 3. sz. pronomén hu, hi, a többes még nagyobb eltérést mutat a névmás eredeti formáitól: aiv, eiha, eika stb. Az arabban hasonló a helyzet, az assyr-babyloniban még bonyolultabb.

birtokragozás ilyenformán merev ellentéte aztán az indogermán birtokragozásnak, a mely birtokos névmások által juttatja kifejezésre a személy és birtoka közötti viszonyt.²²

Félreismerhetetlenül ural-altai nyelvstruktúrát árul el a sumir grammatika azon tényben, hogy az önálló névmásoknál külön formákat koncipiál a személyek és a tárgyak jelölésére mindazon esetekben, a melyekben az ural-altaji nyelvek ilyeneket használnak. Pl. a 3-ik személyben a ni, na személyes névmásforma jelöli a személy-, a bi, ba forma pedig a tárgyneveket. Éppen mint a magyarban ő áll a személynevek helyett, az pedig a dolognevek helyett. (Az az használható persze személyeknél is, de az ő tárgyak mellett soha.) És a nyelvnek ez eljárását nem lehet a nemek megjelölésére való primitív törekvésnek minősíteni,²³ mert ha a nemet akarta volna kifejezni, akkor nem itt és nem így kezdte volna. Vagy világosan megállapítható a személyek és tárgyak közötti különbségtétel a kérdő névmások aba, mulu (ki, kicsoda) és ana, ta (mi, kicsoda) formáiban, a határozatlan kérdés ani, ana (ki az a valaki) és mê (mi az a bizonyos dolog) névmás alakjaiban s a vonatkozó névmás galu, mulu névi és nig tárgyas formáiban. Hogy e megkülönböztetéssel nem a nem jelölése volt a nyelv célja, az abból is látszik, hogy míg pl. a héber a relativ viszony kifejezésére a genus-nak az egész nyelvben történt átvitele daczára megelégszik az ašer, vagy a rövidebb še szóval s ezt használja nevek és tárgyak mellett, addig a sumir, mely a nemek kifejezésére egyáltalában nem ad semmit, hihetetlenül törekedett volna épp ezen a ponton a szavak genera megjelölésére, de igen amaz ellentét nyelvi kifejezésére, a melyet érzett az élő természet és a tárgyas világ között, példát adva ezáltal későbbi nyelvrokonainak.

De az igeragozás is rokon az ural-altaji népekéivel. A postfixumos határozottan azonos azzal, mert ép úgy a névmásokat ragasztja az igetőhöz, mint akármelyik ural-altaji nyelv, teszem fel a magyar (pl. vogmuc a halotti beszédben, vagytok = tik, vagynak = vagy + ök). — A praefixumos igeragozás pedig nem egyéb, mint a személyes névmások kissé változtatott alakjával körülírt igeragozás, a melyben az eredeti jelentésüket levetkőzött névmások praefixum jellegét menti az, hogy hozzájuk helyi jelentés tapad²⁴ s így helyük igazolva van, mert a magyar nyelvben is lejön, hátrádól előrefut, kimegy stb. igeösszetételeket képez a nyelvszellem. S ha csakugyan imperativus formát kell látnunk az igemódok azon esetében, a melyben a praefixumok postfigáltak, úgy még tökéletesebb az egyezés, mert az

²² Úgy hiszem, innen szűrődött át a mi nyelvünkbe is az én = enyém, a te = téd stb. birtokos névmás.

²³ Langdon: A Sumerian Grammar (Paris, 1911.) 105. l.

²⁴ Thureau—Dangin: Sur les préfixes du verbe sumérien. A Zeitschrift für die Assyriologie Jg. XX. (1907.) 308—404. l.

ural-altaji nyelvekben is elválik ilyenkor az igető előszavától (menj hátra!). És érdekes ezen látszólag eltérő igeragozási mód megítélésénél rámutatni még arra is, hogy egynémely ural-altaji nyelvben is maradtak fenn nyomok egy hasonló igeragozás jelenléte mellett pl. a mikor a finn a tagadó igekonstrukcióban külön tagadó segédigét (prefikszumot?) használ s a főige helyett ezt ragozza, *mint ole-t = te vagy, de en-ole = én nem vagyok.*²⁵

A sumir nyelv ural-altajisága mellett bizonyít még a mondatban egyezése is. Az ige hátraállítását a mondat végére, az együvé tartozó szavaknak ragozás általi olyan megjelölése, hogy az utolsó kapja a postfikszumot, vagy ragot, az eredeti birtokviszonynak birtokos + birtok sorrendje, az alany és állítmány számbeli megegyeztetése s a számnév után rendszeren singularis használata, mind olyan mondatnani, vagy nyelvszerkezeti sajátosságok, a melyek az ural-altaji nyelvcsalád jellemző vonásai. — A grammatika általános strukturáját tekintve, e pontokon állapítható meg lényegegység a sumir és ural-altaji nyelvek között. És e pontok felelelik a nyelvtan egész formatánát. (Egy közelebről megjelenendő tanulmányunkban a grammatikai egyezéseknek az itt nyújtottnál sokkal tisztultabb mérvét és elfogadhatóbb magyarázatát adjuk.)

A grammatikai általános egyezésekkel egyenlő méretű a sumir és az ural-altaji nyelvkincsben magában konstatálható egyezés is. És e kettő egymást kölcsönösen kiegészíti, támogatja. Mert ha csak szóegyezéseket tudnánk felsorolni a rokonság bizonyítására, ez annál kevésbbé volna elég, mert az ural-altaji nyelvek igen sok olyan elemet is tartalmaznak, a melyek nem rokonnyelvekből származnak s így, mint ez utóbbi esetben, a sumir egyező szavaknál, szócsoportoknál is mintegy önként kínálkoznék a feltevés egyszerű kölcsönzési műveletet látni. De ha az egyező szavak nagy tömege mellett még a grammatika azonos szelleme is sorompóba lép, úgy elútasíthatatlan a rokonság ténye. Ily szempontból méltatandó tehát a szóegyezések hordereje.²⁶ És még egy földologra föl kell hívnunk a figyelmet. A nyelv őszállományához tartozó szavak párhúzámba állításánál nem szabad felejtünk, hogy egy korai ősnyelvről van szó, a mely nem minden dolog jelzésére birt külön fogalommal s így megtörténhetik, hogy az ural-altaji nyelvek együtt maradó tömege sok olyan névvel bír, a melyek az elvált sumir ágban megvannak ugyan, de amazoktól eltérően hangzanak nyilvánvaló jelül annak, hogy az együttélés korában még nem voltak kitalálva, vagy hogy a meglétel dacára sem fejlődtek egyformán ma már ismeretlen okokból, és végül, hogy a sumir nyelv a népcsaládból való kiszakadása

²⁵ Simonyi: Die Ungarische Sprache.

²⁶ Ellentétben Simonyival, a ki szerint a sumir csak fontos nyomait mutatja ősrégi népérintkezéseknek, i. m. 34. l. Még jó, hogy legalább ennyit elismernek az ural-altaji nyelvészek.

után idegen viszonyok és néphullámok által befolyásolva fejlődött tovább s így a rokontörzsekkel való további kultur érintkezés részleges fenmaradása sem tudta a fejlődés ez új tényezők által megszabott irányát megváltoztatni, illetőleg azt a régi mederben megtartani. Valamint megjegyzendő még az is, hogy új sumir nyelvelmékek megfejtése még újabb anyagot is adhat a szóegyezések összeállítására és hogy távolról sincs kimerítve, az összes ural-altaji nyelvekből előkeresve mindaz, a mi a szó kincs állománya teréről a sumir rokonságot bizonyíthatná, hiszen még az egyes ural-altaji nyelvek közötti kapcsolat megvilágítása is, a fejlődés jóval későbbi korából sok kívánni valót hagy maga után. A sumir és ural-altaji szóegyezések, a mennyire magam képes voltam ezt összeállítani, a következőkben foglalhatók össze:²⁷ A **testrészek** jelölése ideszámítva a testtel kapcsolatos *leket* is a következő: sumir (röv. sum.) *su* = magyar (röv. m.) *száj*, e *su* azonban csak egy variansa a *ka* ékjelnek, a mely maga jelent annyit, mint *száj* (l. Brünnow 515²⁸), mint ilyen összefüggésben áll az őstörök (röv. ö. tör.) *kü*-vel = kiáltás,²⁹ s talán a mi *kiált* szavunkkal is, mint a *su* gyökere a *saa* (*sâ* = 2289) = *szól*, beszél igének (őstörök = *su* = szó, hang) és jelenti az isten determinativummal Nabu assyr-babyloni istent egyenesen, mint szónokot.³⁰ A szem sum. neve = *še, ši* (7006 Sa 6, 96³¹), a finn ugor nyelvekben *sem, šam, sin, čalm, silmä, sinža, sel'ma*³² A samojedban *sajme, haem*. Érdekes, hogy e forma is csak egy mellékalakja a sumirban az igazi szemnévnek az *iginek*, mint a *száj su* neve, de még jellemzőbb, hogy nemcsak a testi szem jelölésére szolgál, hanem a gabonaszemet is jelenti éppen mint a magyar

²⁷ Azon magyar tudósok munkái közül, a kik a kérdéssel ily összehasonlító alapon foglalkoztak, mint Mahler, Galgóczy, Nagy Géza, Ferenczy Gy. — sajnos — egyiknek a munkája sem áll rendelkezésemre, a Somogyi E. „Sumirok és magyarok“ cz. műve e tekintetben megbízhatatlan, viszont a Kimmach szótára sem használható biztossággal. És érdemek kisebbitése nélkül — valószínűleg ez áll a fenti kartársak szógyűjteményeiről is. A szavak olvasásának kellő ellenőrzésénél és jelentéseik megvizsgálásánál Brünnow és Fossey ékírtos szótáira, a Prince szógyűjteményére és a Langdon vocabulariumára támaszkodtam. Csak így volt ugyanis biztosítható, hogy a szógyűjtemény is korrekt és a tudomány mai állásának megfelelő legyen.

²⁸ A szám zárjelben az ideogramma számát jelzi a Brünnow Classified list.-jében, a Fossey-ét nem közlöm külön, csak néhol fűzöm oda, a hol a jelentés fejlődés tisztázása megkívánja.

²⁹ Az őstörök szavak idézve vannak Vámbéry Ármán: *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens.* = *Mémoires de la Société Finnoougrienne* XII. Vol. (Helsinki, 1898.) 1. füzet és ugyanaz: *Altosmanische Sprachstudien* (Leiden, 1901.) cz. munkájából.

³⁰ Delitzsch: *Entstehung des ältesten Schriftsystems* 197. l.

³¹ A Syllabarok irodalmára v. ö. elől a forrásanyag cz. részt, itt azért közlöm a szavak helyét a Syllabarokban, hogy ezáltal jelezsem az olvasás biztosságát.

³² A finn-ugor paralelek közölte gyakran Simonyi id. m. után.

szem. Eredeti ideogrammjája is egy hosszú gabonafej³³ (az *igi* = magy. *igiz-ni*). A sumir *gab, gaba* (4479) = *kebel* (er. ideografikus értelme = teljesnek, duzzadtnak lenni s ezért vitetett át az emlőktől duzzadó mellre) és *ubur* (5553) = *kebel, mell, csics* = a mongol-török *ubur, ovur* = u. az; sum. *šab, šag* (7981—2) = a magyar *szív*, a finn-ugor: *šim, šim, sulem, sydän, sed'i, šüm*, a sam. *seaj, siej, si, soa, sa*. A *fog* sumirul = gug. A test húsa a sumirban *uzu*, magyarban *hús* ö. tör. *öz* = belső, szív, *uza* = csipő, hát. A sum. *lil, lilu*, = a magyar *lélek*, a vogul *lilu*, ostj.-votj. = *lil, lul* = ugyanaz. A kéz sumir neve semmi összefüggésben sincs az ural-altaji nyelvek kéz szavával (ideogrammjája = *šu*, illetőleg id (sum. értéke = a) = a semita idu.), de az ideogramma assyr-babyloni értéke *gatu* annál inkább, mert ez magyarul = *kéz*, vogulul *kät*, ostj. *ket*, finn *käsi*, cseremisiz *kit*. És nem szabad felednünk, hogy a *gatu* olvasásban lehet valami sumir mag, mert a semi nyelvek kéz szava = idu, jad stb. — **A számnevek** nem mutatnak fel egyezést és ez annál kevésbé lehet feltűnő, mert a sumir számrendszer kiképzése az astrologiai spekuláció műve s így a számnevek maguk is csak később az új hazában nyerhették neveiket. Legfeljebb még a 7-nél sejthetnénk egyezést a sum. *imin*, s az őstörök *jidin*, vagy a negyven-nél a sum. *nimin*, meg a magyar *negyven* között, de ez is kevésbé valószínű. (Ma már a számneveknél is látunk biztos összefüggést, v. ö. I. és Ny. A. c. munkánk 159. l.) Ellenben a mennyiség általános fogalmát kifejező szavak összefüggése már valószínűbb, így a sum. *gal, val* = az őstörök *uluk, ul* = *nagy*,³⁴ a sum. *dagal* (5446, Sa V. 9. emesal dialektusban *damal*) = a magyar *tág, tágas*, a *tur* (4074) = *kicsiny* fogalma fenmaradt a finn *ter, titer* = kis leány, leánygyermek szóban, a minthogy a *tur* sumir formája is jelent gyermeket; a *til* (1499, Sc. 214) = *teljes* s. szónak megfelel a miénken kívül a finn *täysi* és egyéb finn-ugor paralelek, a magyar *széles* jelentés tükröződik a sumir *šila* (357 Sb 304) = vert, kiszélesített út, (vásártér is) szóban s végül a s. *kar* (7738) egy templomot körülvevő töltés, sáncz,³⁵ *kör* jelentését találjuk meg a magyar *kör-ön* (s a mint később látni fogjuk a *gur* = körben mozog, s egy másik *gār* = megerősít a köralakú karó-ról használva) kívül az ó-török *jüre* = *kör*, (kört alkotó) *környezet* szóban is.

A **házat, helyet, várost** és **országot** jelentő szavak közül megállapítható az egyezés a sum. *e, eb, ab* (= ház, épület) és az őstörök *ew* között, az *ur, uru, bar* (890, Sb 261, 4832) = alapítás, *város, vár*, az *unu* (909 Sb

³³ Prince: Materials 287. l.

³⁴ Ld. e párhuzamba állításra már Hommel: Grundriss der Geogr. und Geschichte des A. O. 22. l.

³⁵ Így az ideogramma alakja elemzése után v. ö. Delitzsch: Die Entstehung d. ältesten Schriftsystems 173. l.

262) = nagy ház, és *unu, gin* (7821 Sc 93) = alapítás, hely, lakás, meg a magyar *hon* között. Egész bizonyosan összefügg egymással a sumir *kur* = ország, hegy jelentése az őstörök *kurgan*-nal, a mely *kur* igéből (emelkedni a sumirban is s a törökben is) = emelkedést, védő dombot jelent, tehát magaslatot, kis hegyet, erődítményt állatok és emberek (azaz ellenség) támadása ellen s ennyiben visszatükrözi a sumir *kur* egy harmadik jelentését is, a mely annyit tesz, mint ellenség és tárgyilag prototípusa a sumir feliratokban oly gyakran emlegetett *harsag-kalama* = az ország hegyének, a mely maga szintén nem lehetett egyéb, mint egy országerődítmény a kurganok mintájára.³⁶ A sumir *kur*-hoz v. ö. még török *kara* = föld, zürj. *kir* = hegy, m. *kor* pl. *ek-kora*, *jó-kora* = nagy értelemben. (A kurgan később sírhalmommá lett.)³⁷ Nagy bizonyossággal állitható, hogy a sumir *tur* = (az assyr-babyloni tarbašu) udvar kapcsolatban áll a mi *tér* jelzésünkkel és jelenti elsősorban azt a helyet, térséget, a mely a lakóház körül terjedt el s a melynek a jelölésére mi később az udvar specziális kifejezést alkalmaztuk. Bizonyos továbbá az is, hogy az *agar, ugar*³⁸ = mező szó is összefügg a mi *ugar* szavunkkal, nemcsak azért, mert a magyar *ugar* leszármaztatása a német Acker-ből valószínűtlen, sőt hihetőleg ez is az említett sumir alapra megy vissza, hanem sokkal inkább azért, mert az *agar* átment a babylon-assyr szóhasználatba is s így már az őskorban nagy kiterjedtséget nyert és mert olyan jelentéssel bír, a mely a mi szavunk benső értelmét teljesen fedi, lévén ideogramja értelme = a + gar = víztől (tehát a műveléstől ideiglenesen) visszatartott. A *háztartás* vezetéséhez szükséges dolgok jelölései közül azonosak a víz különböző nevei, először maga a víz általában, a mely sumirul = *id*, később a folyónevek általános determinatívuma lett s fennmaradt a Tigris Diiglat, Hiddekel semita neveiben, a magyarban átalakult *víz-zé*, a vogulban *vit*, a cser. *vüt*, a mordvinban *ved*, a finnben *vesi*, syrj. *va*, votják. *vu-vá*. (V. ö. ide még a mi *Ügy* folyónevünket.) Majd a víz egyéb specziális nevei is, mint a sum. *ab* = tunguz-mandsu *obo* = mosni, *oboku* = mosómedencze, burjat *umba* = gázol, uszik, magy. *hab*, vog. *hump*, ostj. *hump*, *homp*. A víz *a* és *raa* (6352 Sb 180) jelzésből lett a magyar *ár*, *áradás* egyszerű megnyujtás vagy metatezis útján, és pedig annál inkább, mert a *raa* er. ideogramma formája annyit tesz, mint

³⁶ A régi patesi- királyok felírataiban gyakran előfordul. Fekvése Babylon északi felén keresendő Kiš közelében. Benne lakozott Ninharsag, hegyi istennő, tehát világos erőd jellege.

³⁷ A *kur* = emelkedés, hegy, a *gan* egy darab mező rész (később a mezőmérés egysége). V. ö. e kurganok szerepére, jellegére Vámbéry A.: *Das Türkenvolk* (Leipzig, 1885.) 25. és köv. l.

³⁸ A szó sumir formája *agar*, az assyr-babyloniban ellenben mint kölcsönszó *ugar-nak* hangzik.

a csatorna hálózatot vízzel megtölteni, elárasztani.³⁹ Vagy ilyen a *tüz* neve, a mely sumirul = *izi* (4569, Sa II:32), v. ö. hozzá magy. *izzó*, finn-ugor *is*, *özji*, *eze*. A *házi eszközök* nevei közül egyezésre gondolhatunk a sumir *dul* (8335, Sa II:14) és a magyar *tál* között, mert az első is egy széles lapos edényt jelent, továbbá a *bal* és a *balta* között, mert az első a sumirban fejszét, baltát, azután a fejedelem kezében egy uralkodói jelvényt, nyilván mint valami fegyvernemet jelöl, talán csatábárdot s ez utobbi alkalmazásából nyerte *bal*, *pal* = (az assyr-babyloniban *palu*) kormányév jelentését.⁴⁰ A *foglalkozási eszközök* közül azonos a magyar *háló*, a vog. *hulp*, *hulep*, ostj. *halev*, *holep* a sumir *al* (= *háló*) szóval és érdekes megfigyelni, hogy a sumir kifejezés sokkal közelebb áll a magyar-hoz, mint a rokon nyelvek akármelyikéé. A *hadászati szerek* egyezése konstatálható a következő pontokon: a sumir *gir* (300, Sb 165) = a magyar *tőr*, a *kar* = a mi *kard* szavunk, valamint az *ugur* (8858 Sb 210) is, a mely szintén egy kard nemet jelöl. De már a nyíl, *ij* fegyvernemek a melyeket a speciális északi foglalkozás tett szükségessé őseinknél, a finn-ugor nyelvekben eltérő neveket nyertek a sumirtól és önmaguk között egyeznek. Azonos elnevezésű az anyag is, a melyből a fegyverek készültek, a mennyiben a sumir *urudu* = a magy. *réz* (az első és utolsó hangzó elhagyásával *rud* = *réz*) és a finn *rauta* (=vas.) (3876 Sb 5. III:4.) Ugyanez a szó az assyr-babyloniban *eru*-nak hangzik s így alapja lehet a germán *Erz* s ezen keresztül a magyar *ércz* szónak is. Az *állatnevek* közül azonosak a sumir *gar* (*har*), az ó-török *öküz* és a magyar *ökör*, a két első egészen az utóbbi jelentésével v. ö. még finn-ugor *xar*, *xer* = u. az. A sumir megfelelő ékjel (5735) ellátva az isten determinatívummal a bika isten jelölésére szolgál. Továbbá a magyar *hal*, a finn-ugor *kolo* és a samojéd *kuele*, meg a sumir *ha*. Itt is láthatjuk, hogy a sumir egy némely tekintetben még közelebb áll a magyarhoz, mint többi testvérei. (11815, Sa I:36 és Fossey 5355, meg Langdon: Grammar 275 lap.) Egyéb az északi éghajlat alatt élő állatok nevei, mint a nyúl, nyúsz, a lúd stb.-ié a finn-ugor nyelvcsoportban a sumirtól önállóan fejlődtek ki.

Igen tanulságos a **családi viszonyokat kifejező neveket** közelebbről szemügyre venni. E tekintetben a következő egyezéseket találjuk: a sumir *adda* = *atya*, *ata*, *ataj* stb. A szó ideogr. = lakás + védő = a ház ura, majd e jelentés tovább fejlődik s a szó jelent fejedelmet is pl. e kifejezésben *adda kur martu* = *martu ország ura*, fejedelme. Az *anya* sumir neve =

³⁹ V. ö. az ideogramma elemzésére Delitzsch: Entstehung des ältesten Schriftsystems. 158—9. l.

⁴⁰ Ld. e jelentések levezetésére Prince: Materials for a Sumerian Lexikon 50. lapját.

*amma, umma*⁴¹ a mi *anya* szavunk. A sumir *ab* = vén ember megfelel az ő. tör. *apa* = nagyatyja s a magyar *apó* (szintén = vén ember) szavaknak. A magyar *né* (pl. király-né, juhász-né) és *néni* meg megtalálja a vog. *ni*, az ostj. *ne* s a mordvin *ni* szavakkal együtt a sumir *nin* = néni, nő kifejezésben alapját. Az első *ab* szóra vihető vissza az Aba Sámuel nevében levő *aba* szó is,⁴² annál is inkább, mert az *aba* sumir szó ily teljes formában megtoldva egy *lu* (írva az ember ideogramjával) előszócskával egy magas állami tisztséget jelent.⁴³ A *nin* pedig csakugyan jelenti a nénit is, a mint ezt Br. 10984 mutatja, a hol *assyr-bab. aequivalens a_hatuval* van visszaadva az idősebb testvér értelmében. A magyar *him*, s a rokon nyelvek azonos jelentésű *kum, hum, hui*-a csendül meg a sum. *hum* szóban, a mely eredeti ideographikus értelme szerint = az asszonynek a férfi általi *megtermékenyítése*. (11183). A mi *ur* szavunk fogalma jut kifejezésre a sum. *uru* (11225 Sa II:22) = ember főnév és *ur* = véd ige jelentéseiben. A nő *asszony* magyar formája a sumirban azonos, vagy hasonló tővel nem található meg,⁴⁴ de igen az *assyr-babyloni ašté, aššatu* s a héber *iššah* alakokban, a melyekből fejlődött valószínűleg a mi *asszonyunk*. A sumir *tur* = gyermek fennmaradt a finn *titer* = leánygyermek szóban.

Az ember általános elnevezésénél, társadalmi tisztségeinél s nagyobb egységgé: néppé való tömörülésénél is találunk azonos neveket. Pl. a sumir *lu* (írva az ember ideogramjával) = a mi *lény* fogalmunk, a *mulu* (6398) = ember jelzésnek pedig megfelel a votják *murt*, a cseremisiz *maara* hasonjelentésű szava. Az ember vitéz magatartását kifejező magyar *hős* szóhoz a következő sum. genetikai paraleleket találjuk a *huš-t* = hős, *erős* (8597), a melynek ideogramja = tele + élet, továbbá *giš-t* (10059) = hős, ehhez parallel az ó-török *udiš* = győző, hős és a *gurušt* (= gur + uš) = ember + hős (6178 Sa III: 18) A sum. *uku* (3860, Sb 2, 13) = király szónak megfelel a magyar *ük* = idős, a török *aga* = vezér úr, s a finn *akko* = idős (Ukko isten) kifejezés s az első méltósága ez esetben a kor által nyújtott tekintélyen nyugodnék, megkülönböztetésül az öröklött, az isten által ajándékozott igazi királyi (lugal) méltóságtól. E korszinezettel függ össze az anyának még egy *agarin* nevű jelzése is (4798 Sb 193), jelölvéen az anyát valószínűleg idősebb, előrehaladottabb koráról, v. ö. hozzá őstörök *karün* = anya, uterus. A sumir *durmah*, vagy *durgal* (10576) = egy magas hivatalnok és a *durgar* = thrón (10663) szóval kapcsolatos

⁴¹ Az utóbbi forma nem semitizmus (*immu* vagy *em*-től), hanem ideogramja értelme szerint = a nemi közösülés aktusa penis + vagina s ebből lett = anya. Ld. Prince: Materials 246. l. Delitzsch id. m. 187. l.

⁴² Ezt már Somogyi helyesen megsejtette: Sumirok és Magyarok 209. l.

⁴³ Prince: Materials for a Sumerian Lexikon 14. l.

⁴⁴ A *nin-en* kívül a nőt kifejezi még a *sal*, a mely egyuttal determinativummá is lett a női nevek előtt.

az őstörök *tarkan* = szintén egy magas méltóságghordozó czimnév⁴⁵ s a közöttük észlelhető hangzói különbségek megmagyarázhatók a nyelvfejlődés természetéből. A sumir népet jelölő *ugu*, *uku* szóhoz, a melynek derivatuma az *ukkin* forma = gyülekezet, ott van parallelül a vele genetikus összeköttetésben álló *og*, *ug* ó-török szó, csuvasz *jex* = nem, törzs jelentéssel s a sumir *su* (162) = nővel, hozzáad, szaporít jelentésének egyszerű továbbfejlesztése áll előttünk a szintén ó-török *su* = sereg szóban.

Nagyjelentőségűek azon szóegyzések is, mert az ural-altaji népek reflexiv kulturképességét árulják el, a melyek mint **az ember tevékenykedésének a jelölései**, illetőleg mint **az emberen végbemenő sorsfolyamat megfigyelése eredményei** a sumir és ural-altaji nyelvek között megvannak. Ilyenek: a) a konkrét cselekvést kifejezők: a sumir *ara*, *ra* s a variáns *ir*, *ur* = a magyar *jár*, a *dim* és *du* = a magyar *tesz* (tő: *tev*), a *dib*, *dig*, *dug* (egy bad tő alakjai 4382 Sb 351) = tele lesz megfelel a magyar *dug*-ni szónak s a mennyiben e tövekkel összefügg egy másik *dug* = halott erre ott van genetikus parallelül a mi *dög* szavunk, a *tur* sumir szó egészen ugyanaz, mint amagyar *térni*, valahova befordulni, *zur* = a magyar *tör*, *eltör*, *gār* (11943, Sa IV:27) = a magyar *kerít*, *bekerít*, megerősít ige, *gur* = küld s ebből, mint az assyr-babyloni *šipru* = küldés, levél, *hir* mutatja = *hir*. A s. *sir*, *sur*, *ur* = az őstörök *ir* = ének, dal (v. igealakban = énekel), s a mennyiben első jelentése = gyászdalokat énekelni, lamentálni, belőle lett kétségkívül a magyar *sír* is. A sumir *til*, *il* = a magyar *él*, a finn *elä*, a lapp *jielle*, cseremisiz *el*, votj. *ul*, syrjén *ol*. A sumir *b-ul* = a magyar *fél*-ni s a rokonyelvek hasonhangzású szavai. A sumir *tar* = *vág*, *dönt*, *eldönt* jelentése fennmaradt az ó-török *jargu* = ítélet és *töre* = erkölcs, törvény, vagy a magyar *törvény* szóban, a *gir* pedig = a *gyűjt*, *összegyűjt* magyar és az *ögur* hasonló jelentésű ó-török szavakban. A *bulig*, *buluh* (75) sumir igenevek értelme = kitartó gyorsasággal halad föltalálható módosult formában a mi *ballag* szavunkban. A sumir *hal* = eléget (10974 Sa IV:8) értelme tükröződik a mi *hal*-ni igénkben, mert a tűz és a halál az ősmagyarok vallásos szokásaiban azonos dolgok voltak, a mennyiben a halottak tűzzel megégettettek és úgy temették el.⁴⁶ Végül a sumir *zu* és az assyr-babyloni *idū* kombinációján alapszik az azonos jelentésű magyar *tud*, syrj. = *ted*, votj. *tod*, finn *tunte*. b) át nem ható cselekvést kifejező szavak, absztrakták: *gin* a sumirban = a magyar *gyül*, körbe áll,⁴⁷

⁴⁵ Hogy a *tarkan* őstörök szó méltóságghordozót jelent, ld. erre nézve Vámbéry Á.: *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens* = *Mémoires de la société Finno-ougrienne* Vol. XII. (Helsingfors, 1899.) 1-ső füzet 8. l.

⁴⁶ Ld. Vámbéry-Á. 1. alatt id. m. 11–12. l.

⁴⁷ Jelenthet e szó esetleg = jön, dialektikusan = gyün-t is s akkor v. ö. a vogul *jiv*, *jin*, ostják *jöv* szót hozzá.

gal = a magyar *val*, létezik s általában a finn-ugor *volo*, a török *ol, bol*, a mongol *bol*. Az *idő* neve, a mely az ó-törökben *üd*, a sumirban pedig *ud*, mint általános idő és *itu*, mint a hónap elnevezése. És érdekes, hogy a sumir nyelv *akkor*-ja = *udba* = a magyar az *időben*, egy hangtanilag és grammatikailag tökéletesen azonos forma. A sumir *ag, ak* = értelem, bölcsesség adja a mi nyelvünk *ok*-os, *agy* altaji *ok*, uig. *uk* = tudás, értelem kifejezését (2780, Sb 293). A mi nyelvünk idői *el* szócskájának megfelel a sumir *ulu* (9147, Sb 98) = óta, el szócska és a függőségi viszonyon nem változtat semmit sem az a tény, hogy a sumirban esetleg kölcsönszó a semi-babyloni *ullu* = óta, attól fogva szóból. A magyar *fel* adverbium alapja megtalálható a sumir *il* (143, Sb 1, II : 10) szóalakban, a me y a maga részéről ősalapja lehet a babyloni *alu* = fölemel igének is, noha az *alah* fő genuin semita termék. A *szét* adverbialis forma ismét nem más, mint a sumir *su* gyakran előjövő *sug, sud* azonos jelentésű határozó szócskája (7594). A sumir *ušu* = *estve* visszatér a mi *estve* és a rokon finn-ugor nyelvek hasonló hangzású szavain kívül az őstörök *gize*, *güze* hasonló jelentésű szóformáiban is (9250). És az egyezés annál pregnánsabb, mert a sumir *ušu* eredeti ideogrammatikus jelentése = lemenés, leereszkedés + nap, a semi babylonban erab *šamši* (9249, Sb 82) s így csak szójátéka lehet az *utu* = nap szónak.⁴⁸ Az *ušu* és *utu* kombinációja pedig hangtanilag teljesen fedi a mi estvének. Azonos fő-nek fogható föl a sumir *šeb, šeg* = eső, hó, fagy, magy. *seg* = kutvíz, sum. *sed* = m. *séd* = patak, csermely. Összefügghet továbbá a mi *jó* szavunk a sumir *du*-val (= jó) és esetleg az *esir* = a magyar *szurokkal*. A sumir *lil* és a magyar *szél* között ellenben már biztos a rokonság és érdekes, hogy a *lil* a sumirban épúgy lelket is jelent (l. a *vogulban* is), mint a *hóly* a héberben a *ruah* a lélek és a *szél* jelzésére használtatik, vagy a magyar köti össze a lélek fogalmát a *szél*-l a szellem szóban. A *szél*, vihar egy másik jelzésének a sumir *im*-nek fenmaradt nyoma a finn *jimi*, a cseremiszi *juma*, a szamojéd *jum* szavakban, és a mi legfőbb, e vihar szóra megy vissza a finn *jumala* = istenjelzés, éppen mint ahogy a vihar (lil) szóval van képezve a sumir fő-fő Enlil isten. E nagyfontosságú egyezések és analogképzések nem lehetnek véletlenek; ha a nyelvészet ilyen merne állítani, megérdemelné, hogy a nem komoly tudományok sorába iktattassék.

(Az *im* helye 9350 Sa 5, III : 6.) A magyar *pir* több egymással szorosán összefüggő jelentésben, mint reggeli-, hajnal*pir*, pirkad, arc*pir* tehát mint a világosság egyik jelölése elvitathatatlanul lényegrokon a sumir *bar* (kettőzve *babbar*) szóval, a melynek *bír* olvasása is van, sőt átsemitizált formája egyenesen *pir*. Mint ilyennek jelentése = világosság, nap, ideogram mája

⁴⁸ Prince : Materials for a Sumerian Lexikon 357—8. I.

a nap ideogrammája (7763) (= az ud és tu jel) s így mindig csak a nap által okozott világosságról használtatik éppúgy, mint az arczpir képes jelentésétől eltekintve a magyar pir szó is. Végül ide sorozandók c) azon szógyökök, a melyek konkrét vagy absztrakt jellegükre való tekintet nélkül csak mint valószínű, de nem biztos szóegyezések jelezhetők. Ilyenek a sumir *bi*, a mely megfelelne a magyar beszél-nek, *buru* (5905), a mely a semi babyloniban s a héberben = buru, bor = kut lett, eredetileg valami üreget jelent s így összefügghet a mi *burok* szavunkkal, a *sag* eredeti ideogrammatikus jelentése szerint = *fej*, gyakran összecseréltetik *zag* = oldallal s így alapja lehet a mi *szeglet* szavunknak (3502 Sa II: 40). Van a sumirban két azonos tövű, de némileg eltérő hangzású szó, az egyik a *dār* (3483—5), a másik *dir* (3745) s az első „színgazdag“-ot, a másik sötét színű-t jelent, jogosult tehát a feltevés őket a magyar *tarkával* kombinálni, a melyben a *ka* t. i. kicsinyítő képző. A sumir *gad* (2701) egy ruhanemet jelöl, nem tudom, ha vajjon nem ez a jelentés tükröződik-e a mi *köt* igénkben, a mely ilyenformán amaz ősruhafaj nevét csak a ruha felöltése, felkötése aktusában tartotta volna meg.

Egy néhány kétségtelen szóegyezést ki tudunk mutatni **az égi testek jelzése** mezején is. Pl. a sumir *nab, naab* (3848, Sb 3), a mely egy égitestet, minden valószínűség szerint a *napot* jelenti, e jelentésével öröklődött át a magyar *nap* s az osztyj. *novi* = fényes szavakban. A szó-ideogrammjá = (3848, Sb 3), fennmaradt neve nabbu, assyr-babyloni aequivalense = *šamū* = az ég (Br. 3850), az isten determinativummal írva = *ilu Bel* (l. Fossey: Contribution, 1865), a későbbi spekuláció által tehát az égnek azt a legszilárdabb részét, az égi földet jelentette, a mely Bel-Enlilhez tartozott, de a mint a csillag ideogrammához való nagy hasonlósága sejteni engedi azon is épen a nap égitestet s e jelben akkor az első bizonyosságát láthatnók annak, hogy Bel-Enlil-nek az égen való fikszirozottsága után már nemcsak elvont jelleg, de egyenesen planéta jelleg is tulajdonítottat s így egyengetődött az út az ő örökébe lépő Marduk isten abszolút nap jellegéhez. A jel-fejlődés is erre utal, nevezetesen míg Anu az elvont ég (később istendeterminativum), addig = a nap-Bel-Enlil s = mul a többi planéta csillagok. A nap ezen jelzéséhez most már a du, ud, tu-val írt többi közönséges jelzések, mint *bar, babbar. bir, hiš, lah, par, tam, u, ud, utu, zal* úgy viszonylanak, hogy emezek a napot nemcsak mint égitestet jelölik, hanem annak fénytadó, világosság jellegét is s így alapjává lesznek a semi nyelvek s talán az indogermán nyelvcsalád azon jellegzetes szokásának, a mely a nap égitestet külön választja a nap-idő fogalmától, s jelölésükre külön szavakat is alkalmaz (pl. az assyr-babyloni il Samaš és umu, a héber šemeš és jom) (a német Sonne és Tag, az angol sun és day, sőt a francia is soleil és jour), míg az uraltaji nyelvek s köztük a magyar átvévén a nap (b) sumir jelzését az égi-

testnek, használja azt úgy a nap-plánéta, mint a nap-idő kifejezésére. A csillag sumir neve = *mul*, de előjön az *ul* rövidített forma is,⁴⁹ én hajlandó vagyok a mi csillag szavunkban az első *il*-t erre a formára vinni vissza, a *lag* utóformát pedig úgy fogni fel, mint egy *lag* tő (= járnai az assyr-babyloni = *alaku*) alakját s ez esetben a szó jelölné a csillagot a primitív megfigyelés által élőlénynek minősített oldaláról, a mint jár, vándorol az égen, vagy pedig a *lah*-ban a fényességnek, világosságnak látni egy jelölését, a mely mint előbb konstatáltuk, rávitetett a napra is s így a mindenesetben összetett szó jelentené a csillagot az égboltozatról aláíró tündöklésében. V. ö. ide még m. *vil*-lan, *vil*-log; sumir *zil* = kirgiz *žilla*, ozman-török *žil*, vog. *šali*, est *selge* stb. = fényes, ragyogás szavakat is. A magyar *ég* szó eredetét teljes bizonyossággal a sumir *Igigi* istennévre lehet visszavezetni, a mely — láttuk már egy előző fejezetben — az égi istenek összefoglaló, gyűjtő neve akar lenni. (L. m. ide sumir *ug* = *ug-ug*, *gug* is = *ég* = coelum, török *kök*, csuvasz *kvak*, m. *kuk* = u. az.) Hogy a sumir *igi* (v. *Igigi* plurális) formából lehetett a magyar *ég*, sőt éppen lett, annak legékezebb bizonyosága az a tény, hogy viszont a sumir *dingir* isten szó meg az ó-törökben és a mongolban alakult át *tängri*, *tangri* = ég és isten szóvá. Ismét félre nem érthető, beszédes argumentumai a sumir és ural-altaji nyelvek összefüggésének.

Vallásos téren is találunk kétségtelen nyelvi egyezéseket. Így mindenekelőtt sumir örökség nyelvünkben az *ördög* szó, a mely a sumir *utug* démonra megy vissza (11311, Sb 53), arra a démonra, a mely az assyr-babyloni vallásba is átöröklődött s mint *utukku* (ill. *utukki limnuti*) olyan nagy szerepet játszik a varázslási szövegekben. A sumirban ismeretes egy *lilu* nevű démon is s ez is visszatükröződik a mi nyelvünk *szellem* szavában, a mely etimologiailag is összefüggvén a *lil-szél*-lel szívesen használtatik a gonosz ördögi szellemlények jelölésére is. Az általános istennevek közül láttuk már a sumir *Igigi* tükröződését a magyar *ég*ben, az *Imviharét* a finn *Jumalában* s a *dingir*-t a török-mongol *tangri*, *tängriben*. Itt kiegészítésül s a semi nyelvhatásoknak az ural-altaji népcsaládra gyakorolt befolyása szemléltetésül megjegyezhetjük még, hogy a *tangri* az ótörök feliratokban egy *bäl*-lel kapcsolva is előjön s a *bäl* még más összefüggésben is alkalmaztatik egy speciális isten (nyilván az assyr-babyloni *Bel*) jelölésére⁵⁰ nyilvánvaló jelül azon ténynek, hogy a török törzsek is kerültek vándorlásuk közben a semi kultúra közeles-közelébe. A magyar *isten* szó azonban a perzsa *izdan*-ra megy vissza és etimologiai alappal sem a sumirban, sem az assyr-babyloni, vagy héber isten (= egy) szóban nem bir. A vallásos

⁴⁹ V. ö. Langdon: A sumerian Grammar (Paris, 1911.) Glossarját a 252-ik lapon.

⁵⁰ Vámbéry A.: Mémoires de la Société Finno-Ougrienne Vol. XII. 117.

gyakorlatokat végző hivatásos személyek nevei közül főlemlítendő mindenekelőtt a sumir *pap* (1139, Sa IV : 17), a mely jelent ideogramja eredeti alakja szerint védő-t, protektort, majd ez alapon atyát (innen a becéző papa szó minden európai nyelvben), tovább főméltóság hordozót (ašaridu az assyr-babyloniban) és végül papot, főpapot, a mint ezt a következő *pap-pap-gal* = nagy pap IIR 29a 63 és *pap-nun anki* = az ég és a föld nagy papnöje (= Sarpanitum jelzője) kifejezés mutatja,⁵¹ e sumir szó maradt fenn a mi pap nevünkben, persze nem a mai tartalommal kitérítve, mert lehetetlenség emennek akár a pápa, akár az oláh popa⁵² szóval való kombinálása, a mely utobbi sokkal inkább a magyar pap átkölcsönzése. Az ó-török *tudun* = tudós, pap és az ősmagyar tátos a semi héber *jidoni*-val, (= kuruzsló, magus a babyloni papokra alkalmazva az ó testamentumban) meg az assyr-babyloni idu = tud, ismer tővel függ össze, a mi varázs szavunkat pedig a szintén assyr-babyloni *baru* (= varázsló pap) papnévből kell leszármaztatnunk.

Végül rá kell mutatnunk arra a nagy egyezésre is, a mely a sumir és a rokon nyelvek **személyes névmásai** között föltalálható. Ez egyezés konstatálására elég lesz csak néhány rokon nyelvből példákat kiválogatni anélkül, hogy a felsorolásban teljességre törekednénk. Így a sumir 1-ső személyű névmásnak *me, mō, mā*, a többesben *mene* megfelel a finn *mä, minä*, a többesben *me*, az osztyák *ma, men*, a magyar *én és mi*. A sumir 2-ik személyű névmás *zō, zi, si* pontos paralleljét bírja a finn *sinä*, a török *sen* s a magyar *te* alakokban, a többes számu *zene, zen* pedig visszatér egyéb rokon nyelvű parallelek mellett⁵³ a mi *ti* formánkban. A sumir *ni, ne* 3-ik személyű, személynevek mellett használatos forma meg élénken emlékeztet a mi *ő* meg *ön* (maga) formánkra, hogy a többesben az *ene, enene* és az *ők* között még kirívóbb legyen a parallelitás, a cseremisben meg egészen hasonlóan *nene* (ők) formában hangozzék. Az *ön* = maga harmadik személyű névmásnak megfelel különben a sumirban még egy az előbbi *ni*-től eltérően írott *nii* forma is, a melyet az assyr-babyloni nyelv *ramānu*-val ad vissza. A sumir *name* határozatlan névmás pedig párhuzamba állítható és alapul tekinthető a mi *némely* névmás formánkhoz. Végül a sumir mutató névmás *ur, ir*-nek egyik *ul* alakja föltalálható az ó-török harmadik személyű névmás *ol* formájában, a mely természetesen éppúgy használható volt demonstrativus czélokra is, mint a magyar *ő*, az *ur* formához pedig l. mongol, tunguz *er* = mandsu *ere* = *ő*, az alakokat.

Nem tagadható azonban, hogy e nagyszámú általános grammatikai

⁵¹ Langdon: A Sumerian Grammar 232. l.

⁵² Vagy a szláv *pop* = pap sem lehet (végső) alapja a mi pap szónknak, noha az új viszonyok közti felelevenedésére s új tartalommal való megtöltésére befolyhatott.

⁵³ Pl. az ó-törökben *siz*-nek hangzik.

és szókinszbeli egyezés mellett fontos *különbségek* is találhatóak a sumir nyelv és az ural-altaji népcsalád többi ágazata között. E különbségek feltüntetésénél is tartsuk be azt a sorrendet, a melyet az egyezések kimutatásánál követtünk, az az először szóljunk a grammatika általános felépítésénél észlelhető különbségekről, azután érintsük röviden a nyelvkincsben mutatkozó eltérések ügyét, szólván közben a különbségek hihető okairól s rámutatván ezek horderejére is.

A hangzóállományban az egyedüli különbség az, hogy a sumir nyelvnek nincsenek kettős-összetett mássalhangzói, mint az ural-altaji nyelvnek a cs, gy, ny, ly, ty, cz mássalhangzó csoportok. E tényt legjobb elismerni s nem mentegetni azáltal, hogy hát nem tudjuk, ha vajjon a sumirok nem alkalmazták-e a kimondásnál ilyeneket. Az írásban a legcsekélyebb nyom sem utal ily kimagyarázó felvételre. De nem is szükséges keresni ilyet. E hangzó csoportok teljes hiánya a sumir grammatikában megmagyarázható egyszerűen abból, hogy a fejlődés ama első korszakában a nagy ural-altaji nyelvcsalád még nem bírt a kényelmes kiejtést elősegítő összetett mássalhangzókkal, azt csak későbbi szükséglet találta ki és pedig azon kényelmességi szükségérzet, hogy a nyelv keménységén, darabosságán enyhítsen. Ahogy maga a sumir nyelv új uralmi területén segíteni próbált az egymásmellé került mássalhangzók érdességén azáltal, hogy pl. *dingir*-ből *dimmer*-t csinált s a hogy ma, vagy fejlődése során a franczia a Champignon-t czélszerűbbnek látta sampinyon-nak kiejteni, vagy az angol a library = könyvtár szót az írás daczára is lajbrery-nek mondja ki, úgy érezték az ural-altaji nyelvek is szükségét a további nyelvfejlődésnek s találták szebbnek, praktikusabbnak, ha adda helyett atyát, amma helyett anyát mondanak. Az összetett kettős mássalhangzók hiánya a sumirban s megléte a többi ural-altaji nyelvben tehát a nyelvfejlődés természetes prozessusaival függ össze. Jelentékenyebb különbségnek látszik, mint ez, az a másik, hogy a sumirban a szóképzésnek egyik igen kedvelt módja a praefixumos szóképzés, holott az ural-altaji nyelvekben s köztük a magyarban a szóképzésnek az a módja divatos, a melyik a képzőknek a szó végéhez való odaragasztása által történik. Pl. ha mi a jóból jóságot akarunk képezni a jóhoz hátul ragaszadjuk a képzőt, ellenben a sumir a *nun* = nagy szóból a *nam* praefixum-mal alkot nagyságot = *namnun*. A mi nyelvünk könyörül-ből képez könyörületest vagy továbbmenőn könyörületességet, a sumir a *gug* = nyomorultnak lenni tőből *a*-val képez adjektív, *u*-val főnévi formát *agug* és *ugug* alakra. Az ellentét el volna oszlatható, ha sikerülne kimutatnunk, hogy ez előképzők önálló szók, vagy legalább azoknak maradványai, ámde az egy *nam* és legfeljebb még *am*-on kívül ez egyiknél sem biztos, sőt nem egy közülök egyszerű eufonistikus augmentumnak látszik,⁵⁴ ezért nincs más mit tennünk, mint e ponton az ellentétet beval-

⁵⁴ Langdon : A sumerian Grammar 97. l.

lanunk. Hogy ez ellentétes szokás a sumirban miből eredt, azt ma abszolút biztossággal eldönteni nem lehet. Talán ez volt a «özös nyelv eredeti állapota, de ez csak a sumirban maradt meg, avagy helyi szokás kifolyása, esetleg az új hazában talált idegen népelem behatása eredménye — mind-egy, tény annyi, hogy itt ellentét van a sumir grammatika és az ural-altaji nyelvek grammatikai strukturája között, de ez ellentét mindjárt elveszti fontosságát, ha meggondoljuk, hogy a praefixumos névképzés eseténél is vannak egyezések az úgynevezett értelmes, önálló szó praefixummal képzett szavaknál, a milyenek tudvalevőleg az ural-altaji nyelvekben is képeztetnek pl. *felmenet*, *alábukás*, *kinézés*, *odatekintés* stb. s így a többi értelem nélküli praefixum alkalmazása akár idegen behatásból, akár őseredeti szokásból kifolyólag per analogiam történt e szabályképző esetekhez viszonyítottan. A számneveknél és a praefixumos igeragozásnál mutatkozó különbséget érintettük már előbb, megmagyaráztuk a fejlődés eltérő természetét s okait is, itt egy másik fontosnak látszó különbséget kell még tisztáznunk, nevezetesen a sumir nyelvnek azon sajátosságát, hogy a jelzót a jelzett név mögé teszi és nem nagy istent mond, hanem isten nagyot, (gal dingir helyett dingir gal-t), — és ez eljárást úgy mutatja be, mint a nyelv lényegéhez tartozót, mert az ellenkezőjére alig egy néhány példát hagyot fenn. Idegen behatást kell-e most már e szokásban keresnünk, mint a hogy Hommel teszi,⁵⁵ avagy sokkal inkább föl kell vennünk, hogy az ural-altaji nyelv első kialakulása idején épen ez eljárás volt a szabály s a későbbi megfordított sorrend a fejlődést irányító későbbi sokféle tényező hatása alatt jött létre. Egy nagyon fontos egyezés már a különbség ridegségében is megállapítható, az t. i. hogy a jelzett konstrukciónak mindig csak utolsó tagja ragoztatik, a sumirban a hátul álló melléknév, a többi ural-altaji nyelvben a végső tagként szereplő név. De az egyezés még tovább terjeszthető, ha megengedjük, hogy a jelzőnek a jelzett szó mögé való helyezése igenis lehet őseredeti ural altaji nyelvsajátosság. Gondoljunk csak például arra, hogy a mi nyelvünkben is van eset reá, hogy a jelző a jelzett főnév mögött áll, így akkor ha a jelző értelmező és például a következő nagyon is magyaros helységnevekben, mint Mezőhegyes, Kiskunhalas, Baczka, v. Mezőmadaras stb. és ki garantálhatja nekünk, hogy az első legteljesebb szemléltetőségre törekvő nyelv a jelzőit nem ily értelmezőknek fogta fel, illetőleg, hogy nem egy egyszerű állító mondatból rövidítette meg jelzős szerkezeteit ilyenformán az isten (van) nagy, az isten a nagy s végül isten a nagy? A következő lépést pedig, melyet a nyelv továbbfejlődő szelleme diktált volna, megtenni már nem tudta, mert elsőporthe a semíta invázió ereje, hanem ezt ráhagyta szerencsésebb körül-

⁵⁵ Hommel: Grundriss der Geographie und Geschichte des Alten Orients (1904.) 20. l.

mények és más viszonyok között élő nyelvrokonaira. (Ma már e kérdésben is másképp gondolkozunk, mint jelen tanulmány írása idején s a fennmaradt jelző + jelzett szó szórendű példák alapján ez utóbbi konstrukció eredetiségét valljuk.) Így magyarázva az általános grammatikai különbségeket — és mi azt hisszük, hogy csak így szabad és lehet magyarázni, — *a sumir grammatika egész felépítettsége, sémája semmi olyan lényeges vonást nem mutat, a mely a sumir és az ural-altaji nyelvek közötti kiegyenlíthetetlen ellentétként volna karakterizálható.*

Annál nagyobb azonban a különbség a szókincs egészében. Eltekintve a felsorolt és újabb kutatások által még nyerhető szóegyezésektől a sumir és ural-altaji nyelvek eltérő, egymástól különböző szó elemekből állanak. És ez egészen természetes is. A szóalkotás munkáját sokféle tényező irányítja, így az idő, a békés v. harcias foglalkozás, a nép kebelében élő nagy szellemek, a vidék, a hova az illető néptörzs kerül, éghajlati viszonyok, idegen nép és nyelvhatások, általános kulturális előhaladás, — és mindezen okok együttvéve eredményezték, hogy a sumir szókincs legnagyobb része más formát öltött, mint az ural-altaji többi népeké. Hisz a szókincs rövidebb időköz alatt már ez utóbbiaknál is annyira differenciálódott, hogy finn és magyar, török és tatár, mordva és cseremisiz egymástól teljesen szétváltak. *Az a szócsoport azonban, a mely a sumir nyelv és ural-altaji utódai között egyezik, a nagytömegű különbséggel szemben is abszolút döntő momentum, mert a nyelvállománynak azt a részét teszi ki, a mely az ural-altaji népek egykorú őállapotában szükséges volt a föltétlenül ismert legfontosabb fogalmak kifejezésére.*

Nyelvi argumentumok alapján tehát biztosan állíthatjuk, hogy az assyr-babyloni irodalom által „sumeru“-nak nevezett első nem semita babyloni lakosság északi (ill. északkeleti) őshazájában ahhoz a népcsaládhoz tartozott, a melyből a történeti fejlődés későbbi folyamán az egyes ural-altaji népek alakultak ki.

E tételnek fontos argumentumát szolgáltatják az ural-altaji népek *vallásos képzetei* is. Itt nem térhetünk ki az egyes népek kebelében kialakult vallás rendszerek részletes ismertetésére, annál kevésbbé mert e feladatnak megoldása még külön tanulmányban sem ígérne sok előkérdés megoldatlansága miatt biztos sikert, de igenis rámutathatunk néhány olyan fontos mitológiai vonásra, a mely a sumir és az ural-altaji népcsalád vallásrendszerében azonos vonásnak látszik. Nem hallgathatjuk el azonban a parallelitás megrajzolásánál felmerülő azon nehézséget sem, a mely abban áll, hogy a közös néptörzs szétvált elemei, a sumirok és a többiek az idővel különböző fejlődési stádiumon mentek keresztül s míg a sumirok igen korán a benyomuló semiták által megsemmisítettek s ez utóbbiak által átvett szellemi örökségük is bizonyos fokig önálló alakításnak volt alávetve, addig a fennmaradt élő ural-altaji népek öntudatosan fejleszték

tovább — ha fejleszték — mitológiai rendszerüket, mindenesetre azonban tova haladó vándorlásukban ki voltak téve olyan idegen néphatásoknak, a melyek a lezárt sumir vallás-rendszerrel ellentétes irányban az illetőkre a vallásos képzetek konzervatív tulajdonsága daczára is legalább annyiban éreztették hatásukat, hogy a régi tanok, hitképzetek mellé újakat csatoltak s így a vallásrendszert kibővítették. Sőt e folyamat tovább tartott még akkor is, a mikor az ural-altaji népek nagy része ázsiai hazájából kilépve mai lakóhelyén telepedett meg, a hol vagy a talált benszülöttek vallásos képzeteinek a hatását érezte,⁵⁶ vagy kényszerült a vallásos viszonyok nyomása alatt régi hitét épen levetkezni s helyébe újat elfogadni, mint a finnek és magyarok a keresztyénséget, esetleg régi hazájukban hódoltak meg később felmerült új hitrendszereknek, mint a mongolok egy része a Budhismusnak, a törökök a Mohammedanismusnak. Szigorú kritika szükséges tehát ahhoz, hogy e hosszú fejlődési folyamat alatt felgyült vallási képzet konglomerátumból kiválaszthassuk azt, a mi valóban őseredetű s a sumir vallásos génuszszal közös szellem alkotása. Ezért a legalkalmasabb eljárásnak véljük, ha az ural-altaji népek vallásrendszeréből igyekszünk kiválasztani a nagyon régi, még a sumir periodus idejéből datálódó réteget, azután megállapítjuk, a sumirok kihalása után a vallásrendszerre gyakorolt idegen bővítő, átalakító hatásokat s végül rámutatunk röviden azon esetleges új hatásokra is, a melyeknek amaz az új hazában ki vala téve. Ez eljárásnak kettős haszna lesz, egyfelől kétségtelenné teszi az ősképzetek tisztázása által vallásos téren is a sumir nép és az ural-altaji nyelvcsalád összetartozását, másfelől segít megállapítani a második, idegen réteg felmutatása által azt az utirányt, a melynek követése idején az egyes ural-altaji törzsek az illető idegen hatások felvételére kényszerültek.

Az ural-altaji népcsaládhoz tartozó törzsek vallás rendszereiben figyelmes vizsgálódás mellett kétségtelenül föltalálható az égnek mint főistennek s mellette a kisebb jelentőségű földnek az a tiszteleti formája, a melyet a sumir vallás hihető ősfelmájaként jellemeztünk volt előbb. Bizonyítja ezt mindenekelőtt az a tény, hogy a törökben és mongolban a tangri, tängri és tangara egyformán lett az égnek és az istennek a jelölője és a sumirban is An nemcsak a legfőbb isten, hanem specziálisan az isten = dingir. A finnben jumala az *im* gyökből az Enlil korában és neve mintájára képezve eredetileg szintén az eget jelöli (t. i. a szó eredete idején már Enlil lépett a főisten Anu helyébe) és csak később lesz az isten általános jelölésévé. A magyar ősmitológiában is, mint számos nyom és főként az *ég* név mutatja, nagy szerepet játszott az ég,⁵⁷ a vogul pogány mito-

⁵⁶ E kérdés beható tanulmányozására v. ö. J. G. Frazer: The golden bough (Az aranyág) (London, 1900.) és Adonis, Attis, Osiris (London, 1906.) cz. nagybecsű munkáit.

⁵⁷ V. ö. erre Ipolyi Arnold: Magyar mythologia (Pest, 1854.) 255. és köv. l.

logia pedig egészen Numi-Tarem égi isten alakja körül kristályosodik.⁵⁸ Az ég paralleljeként aztán mindenütt, török, tatár és mongol népeknél, finneknél, magyaroknál, voguloknál megjelenik a föld és persze alárendeltebb szerepben, de részt kér magának a világ sorsa intézéséből. A mongol *Tangara Kaira Kan* legfőbb égi istennel szemben ott áll Järsu a föld ura,⁵⁹ a finn Akko antipodese Maan emä a földanya, a magyar ősmitológiában hasonló volt a helyzet, a mint a földanya fenmaradt fogalma mutatja, a vogul pogányság hite pedig Numi-Tarem-mel Joli-Tarem földistennőt helyezi szembe. Az ég és földnek ősparallelítésára az ural-altaji mitológiában különösen instruktív példa régi török feliratoknak a következő kezdete: „Mikor fent a kék ég és alant a barna föld előállott, teremtetett az emberi nem.“⁶⁰ Vagy más feliratokban ilyen mondásokkal találkozunk: „mikor ég és föld megzavarodtak, ellenségeinkké váltak“⁶¹ s az ég és föld ilyen apostrofálása annál figyelemre méltóbb, mert rajtuk kívül más isten nem említetik. A mitológia ezen kettős, égi és földi alakjához megjegyezhetjük még, hogy a török és tatár, illetőleg mongol forma régebbi viszonyokat látszik tükrözni, míg az ugor ágé az Enlil periodus nyomait viseli, a mint ez a finn Jumala név képzéséből, használatából és Ukko-nak, a lég istenének a legfőbb istenné való deklarációjából következtethető. A török égi isten csak későbbi közvetítés által nyeri meg és alkalmazza előnevül a sumir Enlil assyr-babyloni Bel formáját. A fő égi isten műve most már a világ teremtése, a melyben résztvesz azonban a földanya is, ha e képzet nem is jut mindenütt világos kifejezésre (Pl. a vogulban is igen eltérő tudósítások vannak róla.) Éppúgy az égi istenhez tartozik a világ kormányzás s benne az ember sorsa intézésének a feladata is. Az, a mit a vogul mitológia e tekintetben Numi-Taremről mond, hogy fényes égi palotájában tartja a sors könyveit és varázseszközeit, a kézi bárdot, arany ostort stb. s ezekkel munkálja a világ folyását, amellet, hogy per analogiam szemlélteti a többi ural-altaji nép hasonképzetit is, a legélelkebben emlékeztet mindarra, a mit Anu, illetőleg Enlil hasonló munkásságáról állítottunk volt. A főistenek mellett áll egy csomó alsórangu szellem majd az éghez, majd a földhöz tartozva s szerepük az istenek körüli szolgálát, az emberekhez való viszonyukban pedig a védelem,

és más újabb magyar mitologiai tanulmányokat, a melyek — sajnos — nekem nem állottak rendelkezésemre.

⁵⁸ Ld. ide Munkácsi B.: Die Weltgottheiten der wogulischen Mythologie cz. tanulmányát a Keleti Szemle 1906—8. VII—IX. kötetében.

⁵⁹ Chantepie de la Saussaye: Lehrbuch der Religionsgeschichte 3. Aufl. (1905.) Bd. I. 54. l.

⁶⁰ Vámbéry A.: Mémoires de la société finno-ougrienne 12. Vol. (1899.) 26. l.

⁶¹ Ld. e példákra Hommel: Grundriss der Geographie und Geschichte des A. Orients 22—23. l.

vagy ártás aszerint a mint jól vagy rosszul vannak hangolva. Az ellenük való védekezés a jóistenek hatalmának az emberek részére való biztosítása által történik s erre segítő eszköz a varázs igék recitálása, melyet a saman pap végez.⁶² Egyttal ez az istentiszteletnek is első, kezdetleges formája s csak később fejlődik ki belőle éppúgy, mint a sumiroknál a magasabb hálaadási és imádkozási forma, a hymnikus istentiszteleti típus. Az istenek szabadító hatalmának az érzete szüli aztán az istenek jósága fogalmát, a melynek kifejezései a különböző etikai epithetonok és az atya név pl. a vogul Numi-Taremnél; direkt a hatalmat szemlélteti pedig és az előbbi isteni tulajdonsághoz hasonlóan sumir parallelre emlékeztet, az istenségnek öreg, idős jelzővel való illetése (pl. Ukko, vagy a magyar öreg isten és a vogul N. T. = idős, öreg emberhez hasonló), a melyet, mint láttuk, a sumir ábrázolatok — részben semita hatásra is — úgy fejeznek ki, hogy az istenséget nagy szakállal és hosszú hajfürtökkel ábrázolják. Félreismerhetetlenül sumir vonás az ural-altaji népek mitológiájában még az is, hogy a fejlődés későbbi folyamán a természeti erőknek istenekké való kikristályosítása után egy isten-panteon alakítása a főczél élén a főfőistennel, jóllehet e cél soha teljes megvalósulásra nem jut talán éppen az állandó harci foglalkozás s a kulturális előhaladás lassúsága folytán, a mint ezt legszemléltetőbben a mongolok példája mutatja. Mint az ősz fejlődésnek egyik közös és érdekes vonását fel kell említenünk még a főistennek legfőbb eszközét, melylyel hatalmát kifejezheti és akarát megvalósíthatja, „az isten nyilát“, „a mennykőt“, s végül isteni alakoknak madarakkal való kombinálását, kapcsolatba hozatalát, mint a sumirban az *Imgig* madár, az északra költözött finn-ugor népek mitológiájában „a buvár“ s nálunk a turul.

Későbbi hatásra mutat s a semi-babyloni kultúra hatáskörébe jutást jelenti asztrológiai spekulációknak a mitológiában való érvényesítése, a mely jelentkezik főképp planetaris istenségeknek, a napnak, holdnak s egyes csillagzatoknak magas rangra való emelésében és tiszteletében, a mint ez a mongol mitológiából, finn mitikus képzetekből s a mi Gönczöl szekere, nagy medve, kis medve stb. csillagneveinkből kiténik. Ez asztrológiai spekulációból datálódik aztán az a képzet is, hogy a főisten rendelkezik az égi csillaghatalmakkal, azokat céljai érdekében hadba vezeti, innen „a hadak útja“ a mi mitológiánkban a tejutra alkalmazva s talán „a hadur“ ősz alapja is. Semi babyloni hatás eredménye az alsobb mitikus személyek közelebbi kialakítása is s mindenféle drakonikus tulajdonsággal való felruházása (l. pl. a mi két fejű sárkányunkat, vagy meséink tipikus szörnyalakjait)⁶³ valamint a sumir Gilgames epos hősz alakjának a közvetí-

⁶² A szibériai mongolok samanismusára v. ö. W. Radloff: Aus Sibirien I—II. Bd. (Leipzig, 1884.) 2. kötetét: Das Schamanentum und sein Kultus.

⁶³ V. ö. Babylonból a határkö ábrázolásokat, pl. Tiamat alakját.

tése (l. a mi hős mondakörünket s a finn Kalevala némely alakját, magyarra fordította Barna Ferdinánd, Pest, 1871), jeleneinek és motívumainak a finn-ugor hősmondák anyagába való átszarmaztatása és végül a 7-es számnak a szentség, bevégeztség, tökély számává való avatása (v. ö. pl. a hetumoger törzset, a hét vezért a mi honfoglalásunk történetében, a 4 folyó és hármás halom, a hét vár Erdély Siebenbürgen nevében). De ez általános hatásokon kívül még részletekben is megérzik a semi-babyloni mitológia hatása, így ha a vogul mitológia vízözönről, tüzégesről szól s ezt nemcsak az ősidő elejére helyezi, hanem a vég prognosztikonjaként is hirdeti már ezáltal is elárulja, hogy a képzetet nem a bibliából meríti,⁶⁴ hanem az assyr-babyloni mitos és asztralis spekulatív körből,⁶⁵ vagy ha Taremnek hét fiáról tudunk, s arról olvasunk, hogy házában van felraktározva az élet vize, mely a halottak megelevenítésére szolgál (v. ö. ide a babyloni vízbe merítő varázscserimoniákat s főképp az Adapa mythust.) Valamint semi-babyloni hatásra vezethető vissza a szellemek nagy mérvű megszorodása is, kik benépesíték már nemcsak az eget és földet, hanem a világnak minden elképzelhető zugolyát s végül a tűz fogalmának felmerülése és alkalmazása is a kultuszban élénken emlékeztet az assyr-babyloni Nusku és Gírru tüzistenek kultusára, továbbá az alvilág általános képzete is még az assyr-babyloni hatás korára megy vissza. Ellenben a nemzeti isten fogalmának kialakulása csak részben lehet az utóbbi műve, a mennyiben a határozottabb nemzeti elkülönülés ez időtájról tehető, de alapjában már sokkal előbből, a sumir-ural-altaji ősvallás idejéből datálható.

Az idegen hatásoknak egy második csoportja az árja népektől, részben az indusoktól, kiváltképpen azonban a perzsáktól ered. A mi isten szavunk is perzsa kölcsönszó, mely az izdan formára megy vissza, vagy az ármány, ha önálló lét alapja s régisége bizonyítható, a perzsa Ahrimanon alapszik.⁶⁶ Perzsa örökség továbbá az elemek, mint a tűz, víz, föld, levegő különös kiemelése és tisztelete és még igen sok más vallásos képzet. A török nyelvben pedig elég csak a palvan = szent, perzsául pahlivan, a deö (perzsa div) = ördög, a jada és dsada (perzsa nyelven dsadu) = varázslás szavakra rámutatni,⁶⁷ hogy az erős árja hatás jelenlétét is kétségtelenül konstatálhassuk az ural-altaji népek mitológiájában. E tény megállapításánál azonban ma már nem szabad felednünk azt sem, hogy viszont a perzsa vallás és kultúra maga is nagy mértékben volt befolyásolva az assyr-babyloni által, a melynek nem egy tekintetben csak egyszerű átvevője és további propagátora lett s így esetleg perzsa színezetű

⁶⁴ Így Munkácsi: Keleti Szemle (1908.) 9. évf. 270. l.

⁶⁵ Ld. Berosus spekulációját a világégesről VVTK cz. m. 118. l.

⁶⁶ Ipolyi Arnold: Magyar mythologia (Pest, 1854.) 25—26. l.

⁶⁷ Ld. e példákra Vámbéry A.: Das Türkenvolk (Leipzig, 1885.) 54. l.

babyloni képzet lehet nem egy, a miről eddig azt hittük, hogy tisztán perzsa kulturhatásnak az ural-altajakra gyakorolt eredménye.

A fejlődésnek egy még későbbi periodusa nyílik meg aztán az ural-altaji népek számára az egymástól való szétágazás után, a melynek célja új haza keresése s eredménye a keresetnek megtalálása lett. A finnek és északi meg keleti rokonaik mitológiája itt bővült ki azokkal az elemekkel, a melyeket a képzelő erő a klimatikus viszonyokból, geográfiai megfigyelésekből, talán a változott életmódból és egyebekből merített. Viszont a mi mitológiánk is gazdagodhatott azon rövid idő alatt, a mely az új haza elfoglalásától a keresztyén vallás felvételéig terjedt, nem egy olyan képzzettel, a melyet megismerni és elsajátítani csak itt a keleti és római kulturelemekkel átítatott népekkel való közvetlen érintkezésből nyílt alkalma.⁶⁸ A semi befolyásnak egy kis része is a vándorlás és az új honfoglalás idejére tehető s a kazárokkal való érintkezés számlájára irandó, a kiknek a magyarokkal való érintkezése már azáltal is bizonyítva van, hogy az Árpádkori okmányokban meglehetősen sok kazár név fordul elő.

Nagyon megszívlelendő legeslegvégül az az egyezés is, a mely *képzőművészeti téren* konstatálható a sumirok és egyes ural-altaji népek között. Ez egyezés azonban nem egykoru együttélésre, hanem közös alkotó szellemi tevékenykedésre, illetőleg ennek direkt idegen közvetítés által eredményezett befolyásolására viheto vissza. A legvilágosabban megállapítható ez pl. némely építészeti alkotásoknál, kapu-építkezéseknél, diszítésekénél, a mint azok a Székelyföld évezredes változatlan prakszisában fenmaradtak s a melyek csak a sumirral közös őseredetű ural-altaji alkotó szellem assyr-babyloni és perzsa befolyás által inspirált alkotó működése eredményeiül foghatók fel és magyarázhatók meg. Ha ugyanis a pálmadiszítést a Székely kapukon ugyan már nem tudatos, de még tisztán fölismerhető alakban föltaláljuk s alkalmazása indokául azt halljuk felhozni, hogy ezt már az ősök is így tették,⁶⁹ s ha ez azonos diszítési motívummal találkozunk perzsa építészeti műemlékeken,⁷⁰ sőt még előbb az assyr-babyloni paloták reliefsjein is s mindez a sumir őspálma díszre megy vissza, úgy nem tehetünk egyebet, mint hogy itt egy frappans egyezést, illetőleg népünknek a gyors kulturális előhaladás által ősi szokásaiban mindmaig

⁶⁸ V. ö. e kulturelemek ismertetésére Torma Zsófia: *Ethnographische Analogien* (Jena, 1894.) cz. munkáját s Mahler E. egy cikkét az *Orientalistische Literatur Zeitung* (Bérlin, 1907.) 10. évf. 412—21. l.

⁶⁹ Ez egyezésre legelőször rámutatott Huszka József: *Ornamentikai adatok a magyarok őstörténetéhez cz. tanulmányában a Századok* 1892.) évf. 537—49. l.

⁷⁰ A perzsa építészeti emlékeire v. ö. Fr. Sarre: *Denkmäler persischer Baukunst* (Bérlin, 1901.) cz. nagy 4-r. munkáját. Illusztrált kiadás.

alig érintett egyik részénél a sumirral közös alkotó szellem külső assyrbabyloni, perzsa befolyásolások által is megerősített működését lássuk.

Szorosan ugyan nem tartozik a képzőművészet alkotásai közé, de mint a sumir művészeti részben, úgy itt is e szakaszban kell felemlítenünk az ősrégi mongol sírok berendezését, általában a mongolok ismert temetkezési szokásait úgy, a mint ez Radloffnak az altaji hegy környékén végzett ásatásaiból ismeretes.⁷¹ Egy némely egyezést kétségtelenül itt is találhatunk. Nevezetesen közös szokás a síroknak halmos dombokkal való megjelölése, a mint ezt a délebben lakó törököknél is láttuk már a védő dombok kurgan nevének a sírhalmok jelölésére való korai alkalmazásában, továbbá a halott kősir koporsóba fektetése és nyirfahéjjal való betakarása, a mit a sumiroknál az új hazában a gyékény takaró, a sásmátrác helyettesített és végül férfiaknál az életben használt összes fegyvereknek a sírba helyezése egy nagy fületlen kancsóval együtt, a mely italt tartalmazott, asszonyoknál pedig az ékszerek és egy husos fazéknak a sírűregbe tétele. Eltérő, talán a kulturális fejlettség különböző fokából, idegen klimatikus viszonyokból és helyi szokásokból eredő különbségek: a mongol csontvázak hátton vagy oldaltfeküdve, de nem guggoló helyzetben találtattak s egy külön sírgödörben a halott tiszteletére és az istenek kegyének iránta való megszerzésére áldozati állatokat, lovakat juhokat szoktak a hátramaradottak eltemetni. Továbbá urna sírokra, a mint ez az akkad-sumeri birodalom korából ismeretes, eddig még nem sikerült a mongoloknál sehol sem ráakadni, igaz hogy beható kutatások még nem is folytak.

Végül e rovatban kell szólanunk még egy pár szót a magyarok turul madaráról is, mert e csodálatos nevű madárnak domborműví ábrázolása fenmaradt számunkra több sumir reliefen. Nem szenved kétséget, hogy a mi turulunk ez ősz ábrázolatok madár alakjával áll összefüggésben, mert ennek átöröklődése az assyrbabyloni képzőművészetbe s onnan a perzsába ma már határozottan bizonyítva van.⁷² És ha a mi turulunk nemcsak egyszerű czimer-állat, hanem egyuttal hadijelvény is és éppen sas madár volt,⁷³ úgy viszont azt is tudjuk, hogy az Enlil és Ningirsu madár jelvénye is nemcsak az illető istenek és Sirpurla város czimereként, hanem hadjelvényeként is használtatott s e szerepét megtartotta a perzsa uralom végéig, sőt még azon is túl az örmény periodus lezajlásáig.⁷⁴

Így bizonyítja őshaza, faji típus, nyelv, vallás és képzőművészet egyaránt, hogy az egykor oly dicsőséges szerepet játszó sumir nép az

⁷¹ Radloff: Aus Sibirien (Leipzig, 1884.) Bd. II. 69—124. l.

⁷² V. ö. Fr. Sarre: Die altorientalischen Feldzeichen. Különlenyomat a Kunst des Orients (Leipzig, 1903.) évfolyamából 337—56. l.

⁷³ Így az Ipolyi Arnold: Magyar mythologia (Pest, 1854.) 72. és 78. lapjain olvasható bizonyságok szerint és után.

⁷⁴ Ld. Sarre 1. alatt id. m. 354. lapját.

emberiségnek azon kikerekített nyelvcsaládjából származik, a melyhez mi magyarok is szerényen számítjuk magunkat. Legyen a magyar tudós generáció legfőbb gondja, hogy e tényt még megdönthetlenebb és még számosabb bizonyítékkal támogassa s addig is ez előlegezett eredményből merítsük mindnyájan azt a szilárd meggyőződést, hogy a mint a világtörténet elején az ural-altaji népek a legrégebb emberi kultúra megalapítása magas hivatását töltötték be, úgy komoly munkánkkal, kitartó szorgalmunkkal rosszakaratú és indokolatlan rágalmasok dacára is elfogjuk érni, hogy az emberiség jövő kulturtörténetében is az ural-altaji népeknek, illetőleg nekünk, mint azok egyik legéletrevalóbb tagjának magas hivatásunk, teremtő részünk lesz. Csak munkálkodjunk!!

(Köszönet.)

Dr. Varga Zsigmond